Tweede Kamer der Staten-Generaal

2

Vergaderjaar 2015–2016

31 288 Hoger Onderwijs-, Onderzoek- en Wetenschapsbeleid

Nr. 540

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 18 mei 2016

De vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft op 23 maart 2016 overleg gevoerd met mevrouw Bussemaker, Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, over:

- **de brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap d.d. 8 februari 2016 inzake definitieve telling instroom hoger onderwijs (Kamerstuk 31 288, nr. 526);**
- **de brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap d.d. 8 februari 2016 inzake reactie op verzoek van het lid Van Meenen, gedaan tijdens de regeling van werkzaamheden van 13 januari 2016 over selectie in het hoger onderwijs (Kamerstuk 31 288, nr. 525);**
- **de brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap d.d. 11 december 2015 inzake aanbieding inspectieonderzoek naar selectie en toegankelijkheid van het hoger onderwijs (Kamerstuk 31 288, nr. 499).**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de commissie,
Wolbert

De griffier van de commissie,
De Kler

kst-31288-540
ISSN 0921 - 7371
’s-Gravenhage 2016

Voorzitter: Jadnanansing
Griffier: De Kler

Aanwezig zijn zes leden der Kamer, te weten: Jasper van Dijk, Duisenberg, Jadnanansing, Van Meenen, Monasch en Rog,

en mevrouw Bussemaker, Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Aanvang 10.01 uur.

De **voorzitter**:
Ik open het algemeen overleg over arbeidsmarktkansen in het hoger onderwijs (ho) en over de selectie en toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Ik heet van harte welkom de Minister, haar ambtenaren, de mensen op de publieke tribune en mijn collega's. Ik hanteer een spreektijd van vijf minuten en drie interrupties per fractie.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Voorzitter. Na de aanslagen van gisteren voelt het een beetje gek om zomaar te starten. Ik begin derhalve met de woorden van John Kennedy, die zei: education is the keystone of freedom and democracy. Het gepaste antwoord is dat wij hier vandaag met onderwijs doorgaan.
Ieder individu moet in vrijheid zelf zijn of haar studie kunnen kiezen in aansluiting op zijn of haar passies en ambities en de kansen na de studie in de arbeidsmarkt en samenleving. Je volgt onderwijs niet voor het papiertje of om de onderwijsindustrie in stand te houden, maar voor je toekomst. Als je eenmaal klaar bent en erachter komt dat er geen werk is, dat je opleiding niet aansluit bij de arbeidsmarkt of dat je op geen enkele wijze bent voorbereid op sollicitaties, kom je van een koude kermis thuis. Je zit maanden thuis, kiest uiteindelijk voor een baan op een lager niveau of, erger, eindigt in de kaartenbak van het UWV, simpelweg omdat je verkeerd bent voorgelicht of omdat de onderwijsindustrie er zich onvoldoende om bekommert.
Ik ben geschrokken van de uitzending van het programma De Monitor en de geconstateerde fouten bij de studiekeuze-informatie. De motivatie van instellingen is in veel gevallen niet zozeer het perspectief na de studie maar het marktaandeel en het aantrekken van meer studenten. Dat kan toch niet het doel van ons onderwijs zijn? Een ander probleem is het feit dat de informatie voor de student niet goed genoeg, onvindbaar en onvolledig is. De VVD heeft zich altijd ingezet voor de studiebijsluiter naast de vervroegde inschrijfdatum van 1 mei en de verplichte studiekeuzeactiviteiten. Er blijven echter vraagtekens bestaan bij de studie-informatie, waardoor er sprake is van een studiekeuze met mogelijk verkeerde, onduidelijke informatie.
De ervaring met mijn eigen twee kinderen bevestigt het beeld dat de informatie moeilijk vindbaar is. Ik heb een onderzoekje ontvangen van het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO), dat twee keer tien studies uit het wetenschappelijk onderwijs (wo) en het ho heeft bekeken. Daaruit blijkt dat in slechts vijf van de twintig gevallen de eigen cijfers over de aansluiting met de arbeidsmarkt overeenkomen met de informatie van Studielink. De Minister werkt vaak met zaken die haar worden aangedragen en analyses die ze krijgt. Ik wijs haar, naar aanleiding van mijn eigen ervaring, op de site van in dit geval de Universiteit van Amsterdam. Hierop is de informatie over de aansluiting met de arbeidsmarkt die in de studiebijsluiter staat niet te vinden. Er staat geen link op. Je moet dus uit het veld komen om te weten dat deze informatie er is. Je krijgt de informatie niet in your face, niet in je gezicht. Het ontbreekt dus niet alleen aan correctheid, maar ook aan vindbaarheid waardoor je de informatie geen rol kunt laten spelen bij de bewuste studiekeuze.

Ik heb twee punten. Mijn eerste punt betreft de studie-informatie. De reactie van de Vereniging van Universiteiten (VSNU) dat de verkeerde studie-informatie een domme fout was, is voor mijn fractie niet voldoende. Er zijn te veel voorbeelden van domme fouten en ondoorzichtige informatie, en er zijn vraagtekens te plaatsen bij de onafhankelijkheid en inrichting van de stichting Studiekeuze123. Deze stichting moet onder meer in de informatie voorzien. Mede namens de PvdA vraag ik de Minister om een diepgravend onderzoek uit te voeren naar de studie-informatie voor het hoger onderwijs met als randvoorwaarde dat de informatie onafhankelijk, betrouwbaar, relevant en gemakkelijk vindbaar is voor aanstaande studenten. Wil de Minister er tevens werk van maken dat er bij de studiekeuzecheck altijd oog is voor het arbeidsmarktperspectief? Dat is nu niet of niet voldoende het geval.
Mijn tweede punt betreft het meer oog hebben voor de toekomst van studenten dan voor diploma's. Het arbeidsmarktperspectief moet een prominentere rol spelen voor aanstaande studenten en de instellingen. De voorbeelden uit De Monitor en studies van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) en de onderwijsinspectie laten zien dat veel studies slecht aansluiten op de arbeidsmarkt. Studenten zoeken lang naar een baan, vinden uiteindelijk geen baan of een baan op een lager niveau. Voor instellingen moet het studiesucces van afgestudeerden met betrekking tot de arbeidsmarkt belangrijker worden. Nu lijken aantallen studenten en marktaandelen de boventoon te voeren. Is de Minister bereid de toets op macrodoelmatigheid, dus nut en noodzaak van de studie, die nu alleen bij een nieuwe opleiding plaatsvindt, periodiek ook bij bestaande opleidingen te doen? De toets kan bijvoorbeeld een onderdeel zijn van de accreditatie of kan op hetzelfde moment plaatsvinden. Wanneer het perspectief zeer slecht is en er geen corrigerende maatregelen worden genomen, is de Minister dan bereid om als ultimum remedium de bekostiging te staken?
Ik heb een heel specifieke vraag over het voorstel van het ISO.

De heer **Rog** (CDA):
Enerzijds is het verhaal van de heer Duisenberg helder, maar anderzijds twijfel ik aan wat hij precies zegt. Hij zegt dat we mogelijk studies moeten schrappen, maar ook dat we breder moeten kijken dan alleen naar de arbeidsmarkt. Hoe denkt de heer Duisenberg bijvoorbeeld over kleine talenstudies die misschien niet meteen een evident helder arbeidsmarktperspectief hebben? Moeten we die schrappen of zegt de heer Duisenberg dat we voor dit soort studies een uitzondering moeten maken, omdat deze studies ook een ander belang kunnen hebben dan de arbeidsmarkt?

De heer **Duisenberg** (VVD):
De methodiek die reeds wordt toegepast op nieuwe opleidingen is dermate genuanceerd dat kleine studies niet behoeven te worden geschrapt. Voor een kleine studie kan immers ook een arbeidsmarkt zijn. De definitie wordt in de methodiek niet zo eng gesteld, dat een en ander meteen zou leiden tot schrappen. Het maakt niet uit of het een kleine of grote studie betreft, want de methodiek houdt er rekening mee. Als een nieuwe studie als macrodoelmatig wordt beoordeeld, is het echter geen wet dat deze dat ook blijft. Ik wil dat we er vaker naar kijken, vooral omdat in het stelsel van de instellingen niet duidelijk de motivatie zit om hierbij stil te staan.

De heer **Rog** (CDA):
Ik deel deels de zorgen van de heer Duisenberg. Tegelijkertijd begrijp ik zijn oplossing nog niet helemaal. Ik wil precies weten waarop straks gediscrimineerd kan worden. Ik geef een voorbeeld. Een studie filosofie, geschiedenis of theologie heeft niet altijd het beste arbeidsmarktperspectief, maar is voor de samenleving wel van grote waarde. De heer

Duisenberg komt met een concreet voorstel, maar heeft hij ook helder hoe we voornoemde waarde kunnen duiden? Ik stel deze vraag mede, omdat ik het antwoord er ook niet voor 100% op heb.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Het interpretatieprobleem is niet nieuw. De bestaande methodiek is eerlijk gezegd misschien «the best of the worst». Er is immers discussie over de vraag hoe de methodiek werkt en in hoeverre we deze kunnen verbeteren. De inzet van de methodiek is om ook stil te staan bij het maatschappelijk belang van studies. Frank Hendriks heeft gisteren een aardig stukje hierover op Twitter gezet, waarin hij uitlegt waarnaar gekeken wordt in de methodiek. Ten eerste draait het om de arbeidsmarkt. Is er behoefte aan een bepaalde studie? Dat is belangrijk. Kun je iets met je studie? Daarnaast gaat het om het maatschappelijk belang. Dat is nu het eerste en beste aanknopingspunt. Het grotere punt is dat instellingen niet alleen de taak hebben om ervoor te zorgen dat de informatie er is en dat de student vrij moet kunnen kiezen, maar ook dat de instellingen intrinsiek gemotiveerd worden om zich te bekommeren om wat er na vertrek bij de instelling gebeurt, oftewel het arbeidsmarktsucces. Dit voorstel ligt nu voor. Ik heb nog een vraag over een mogelijke andere route. Misschien is er nog een andere route die ik niet ken of die wordt voorgesteld. Het gaat echter om het feit dat instellingen zich moeten bekommeren om het succes van de student nadat deze de instelling, de hogeschool of universiteit, heeft verlaten.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Laat ik beginnen met de laatste woorden van de heer Duisenberg: de instellingen moeten zich bekommeren om de uitstroom van alle studenten. Toen ik gisterochtend in De Telegraaf las over het voorstel, kreeg ik heel erg het gevoel dat hbo en wo op één grote hoop werden gegooid, terwijl het twee verschillende werelden zijn. Over de toepasbaarheid van een opleiding in de beroepspraktijk schrijft de heer Duisenberg, net als het ISO, vanochtend in een mail aan alle Kamerleden – ik weet niet of alle collega's het hebben gelezen, maar het is een interessant bericht – een vrij genuanceerd verhaal over hetgeen ik gisteren las in de krant van «wakker Nederland». Als mediawoordvoerder gebruiken we dit soort termen. In het bericht is een duidelijk onderscheid gemaakt tussen hbo en wo. Deelt de heer Duisenberg mijn opvatting dat opleidingen in het wo juist ook opleiden tot een soort algemene academische vorming die niet altijd arbeidsmarktgericht is? Een blinde focus op de arbeidsmarkt heeft het gevaar in zich dat heel veel studies van waarde te gemakkelijk als een pretstudie worden aangemerkt. Heeft de heer Duisenberg nagedacht over het samenvoegen van opleidingen in het hbo, wat ik vaker heb bepleit? Daarbij kijken we meer naar de brede bachelorbenadering, zodat we studenten breder equiperen en breder voorbereiden op kansen op de arbeidsmarkt. Het versnipperde aanbod in het hbo, zeg ik als voormalig hbo-student, baart mij zorgen. Dat heeft te maken met de vele varianten van één opleiding. Als we daar iets aan doen, komen we een stap verder. Graag hoor ik een reactie van de heer Duisenberg.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik kan heel goed volgen wat de heer Mohandis zegt. Van het onderscheid tussen hbo en wo kunnen wij politiek iets vinden, maar daarmee doe ik het niet af. Mijn aanknopingspunt is dat men zich meer bekommert om de toekomst van de student. Daaraan draagt de bestaande methodiek bij. In het stukje dat ik eerder aanhaalde, staat uitgelegd hoe deze werkt. Voor nieuwe studies wordt onderscheid gemaakt tussen hbo en wo. Hierin zitten inderdaad verschillen, die ik wel degelijk zie en waarmee we rekening moeten houden. Daarvoor is niet eens een politieke uitspraak

nodig, want een en ander is reeds in de huidige methodiek meegenomen. Op dit punt vinden de heer Mohandis en ik elkaar en de methode vindt ons.
Over de versnippering ben ik het eens met de heer Mohandis. Die is vergelijkbaar met de toets voor de nieuwe opleidingen. Als er te veel opleidingen zijn of als er geen goede aansluiting is, zijn er nog heel veel zaken mogelijk voordat we de bekostiging stoppen of wat dan ook. We kunnen inderdaad, zoals men bij hbo techniek heeft gedaan, naar bredere groepen studies gaan en door te reorganiseren – dat moet het veld doen – ervoor zorgen dat de aansluiting op de arbeidsmarkt of het leven na de studie beter wordt. De versnippering is dus wel degelijk een punt. Het samenvoegen is een van de vele mogelijkheden om de aansluiting te verbeteren. Dat ben ik met de heer Mohandis eens.
De heer Mohandis noemde het onderzoek van het ISO al. Gisteren werden we inderdaad even wakker door de krant van wakker Nederland. Ik heb voorgesteld om de tussentijdse toets vaker uit te voeren. Ik zie dit terug in het voorstel van het ISO. Het ISO schrijft dat de helft van de studenten niet tevreden is over de aansluiting op de arbeidsmarkt en wil naar een periodieke toets langs de genoemde lijnen. In de kern ben ik het eens met deze meer genuanceerde oplossing. Wil de Minister reageren op het ISO-voorstel?

De **voorzitter**:
Er is een aantal interrupties.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik dank de heer Duisenberg voor zijn uitvoerige antwoord. Ik heb mij ongetwijfeld ook een keer schuldig gemaakt aan het gebruik van het woord «pretstudie», «prutstudie» en noem maar op. Heel veel studenten vragen zich hierdoor af of zij een dergelijke studie volgen. Daar moeten we echt voor waken. We moeten veel meer kijken naar het versnipperde aanbod en een duidelijk onderscheid maken. Ik ben blij dat de heer Duisenberg de genuanceerdere opvatting ten opzichte van het krantenbericht van gisteren met mij deelt, omdat we moeten bekijken hoe we ervoor zorgen dat studenten na het behalen van hun diploma een baan op het juiste niveau vinden. Die baan hoeft niet altijd exact datgene te zijn waarvoor zij zijn opgeleid. De arbeidsmarkt laat zich immers niet sturen. De VVD weet ook dat de baan voor het leven niet bestaat. Daarom moeten we juist veel breder opleiden.

De **voorzitter**:
Wat is uw vraag?

De heer **Mohandis** (PvdA):
Het zou goed zijn als de heer Duisenberg zich ervan bewust is dat dit de juiste houding is en dat het verhaal van het ISO veel genuanceerder is dan gisteren naar voren werd gebracht.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Wat is er met de ideologische ruggengraat van de heer Duisenberg gebeurd toen hij het stuk «Schrap studie zonder kans op baan» las? Het schrappen van studies zonder perspectief is een pleidooi voor een soort staatsopleidingen. De heer Duisenberg bepaalt voortaan wat studenten moeten studeren en als de studie niets oplevert, moet deze geschrapt worden. Hij noemt de studie psychologie, want mensen die psychologie studeren belanden volgens hem in de kaartenbak van het UWV. De heer Duisenberg pleit dus eigenlijk voor het afschaffen van de studie psychologie of begrijp ik dat verkeerd? Welke studies wil hij concreet aan banden leggen?

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik heb gisteren een voorstel gedaan, waarbij ik overigens het woord «pretstudie» niet heb gebruikt. Ik ga echter niet over de koppen in de krant. Mijn concrete voorstel is om tussentijds te toetsen op macrodoelmatigheid. Ik richt ons debat graag op de inhoud van het voorstel. Laten we elkaar niet met verschillende denkbeelden om de oren slaan in de trant van «die heeft dit gezegd en die heeft dat gezegd». Wat voorligt, is het voorstel om een tussentijdse toets op macrodoelmatigheid uit te voeren, zodat er bij de instellingen een heel duidelijke motivatie ontstaat om iets te doen aan de aansluiting op de arbeidsmarkt en de samenleving. Dat is mijn voorstel.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Als de heer Duisenberg iets roept in de krant, moet hij het hier ook toelichten. Ik stel een heel normale vraag. Mensen die psychologie studeren, belanden volgens de heer Duisenberg in de kaartenbak van het UWV. Wat wil hij doen met de studie psychologie?

De heer **Duisenberg** (VVD):
Voor veel studenten is dat feitelijk het geval en dat is een dramatische situatie. Daarnaast ben ik echt geschrokken van de reactie van een medewerker van de opleidingen dat men weet dat er te veel studenten zijn, maar dat men de docenten aan het werk moet houden. Dan is er iets verkeerd met de dynamiek in het systeem, wat dramatisch is voor de studenten. Instellingen moeten ervoor zorgen dat studenten op basis van informatie die hen helpt, een heel bewuste keuze kunnen maken voor een opleiding. Daarnaast moet een student ervan uit kunnen gaan dat de instelling niet bezig is met het aantal studenten, maar dat haar grootste belang is dat de student na afronding van de studie succesvol is in zijn of haar verdere leven. Ik ben heel erg geschrokken van de reactie van voornoemde medewerker en dat is de reden voor mijn voorstel. Enerzijds moet de informatie beter. Daarover hebben we het gehad. Ik heb mede namens de PvdA gevraagd om te zorgen voor goede, zichtbare en vindbare informatie. Ik heb het voorbeeld gegeven van de UvA, waar dit niet het geval is, en er zijn meer voorbeelden. Anderzijds is er de vraag hoe we zorgen voor een goede motivatie bij de opleidingen. Mijn concrete voorstel in de krant betreft de tussentijdse toets. Als wij allen nu instemmen met deze tussentijdse toets, kunnen we morgen beginnen met de implementatie. Veel concreter kan ik het niet maken.

De **voorzitter**:
De heer Duisenberg vervolgt zijn betoog en heeft nog één minuut.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik ben bijna klaar. Er is een brief van het ISO ontvangen. Wil de Minister op het voorstel reageren? Het sluit aan bij wat ik gisteren heb geopperd. Er zijn nog andere mogelijkheden. We kunnen de relevantie voor de arbeidsmarkt op een of andere manier in de nieuwe kwaliteitsafspraken meenemen. Steunt de Minister in algemene zin de inzet om onderwijsinstellingen niet alleen het diploma maar ook een goede toekomst voor onze jongeren te laten nastreven? Kan dit streven bijvoorbeeld worden opgenomen in de kwaliteitsafspraken?
Tot slot heb ik nog een laatste open vraag. Ziet de Minister andere mogelijkheden om het arbeidsmarktsucces belangrijker te maken voor de opleidingen?

De heer **Van Meenen** (D66):
Voorzitter. Ik had mij voorbereid op een heftige interruptie over pretstudies en dergelijke. Ik zie daarvan af, want de heer Duisenberg heeft goed uitgelegd wat hij bedoelt. Ik stel er wel een vraag over. Ook ik zie in

dat het verstandig is om zo'n tussentijdse doelmatigheidstest te doen, maar ik maak mij grote zorgen over de definitie van «doelmatigheid». Er wordt natuurlijk heel vriendelijk gezegd dat het meer is dan de arbeidsmarkt. Kan heer Duisenberg aangeven wat het dan allemaal meer is?
Als collega-liberaal vraag ik of de heer Duisenberg met mij van mening is dat de keuze voor een studie altijd primair bij de student ligt. We moeten niet een soort Vadertje of Moedertje Staat worden die het allemaal beter weet. Tot nu toe is de overheid nu eenmaal niet in staat gebleken om goede voorspellingen te doen over de toekomstige arbeidsmarkt en het wordt alleen maar ingewikkelder. Ik probeer mij een iets concretere voorstelling te maken van wat de heer Duisenberg verstaat onder de «tussentijdse doelmatigheidstest» waarop hij zich richt, en daardoor gerustgesteld te worden.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik kan dat nu niet zeggen, want ik heb geen vijf ambtenaren naast me zitten die me kunnen helpen. Vier, sorry. Dan zou ik de definitie zo naar voren kunnen halen en die zou de heer Van Meenen zeer geruststellen. In de definitie is de arbeidsmarkt belangrijk, want we zijn het er allemaal over eens dat men een studie volgt om er iets mee te kunnen doen. Daarnaast zijn belangrijk de maatschappij, de samenleving en de rol die men daarin speelt. De definitie in het huidige kader is dermate breed, zodat de zaken die de heer Mohandis aanhaalde, moeten worden genuanceerd. Er zijn discussies geweest over de methodiek. Deze is het eerste en het beste aanknopingspunt dat ik zie. Als we de methodiek heel goed bekijken, kan het zijn dat men voorstelt om die hier of daar te verbeteren. Een en ander is echter niet zo nauw gedefinieerd dat de heer Van Meenen zich zorgen moet maken, in ieder geval niet over mijn insteek om de huidige methodiek bij zowel nieuwe als bestaande studies toe te passen.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ik had nog een andere vraag gesteld.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Heel goed. Als liberaal vind ik dat een student een vrije keuze moet kunnen maken op basis van informatie. De insteek is dat iemand een studie kiest die qua passie bij hem of haar past en waarmee men later iets kan. Zo moet het werken. Dat zie ik thuis ook. De heer Van Meenen moet zich echter realiseren dat de markt niet perfect is. Als VVD'er zou ik zeggen: laat alles over aan de markt. Als de heer Van Meenen het argument naar voren haalt dat het alleen gaat om informatie, moet hij zich realiseren dat de markt niet perfect is. Deze is intransparant en er is geen symmetrie. Bekijk de markt en zie dat we dit soort dingen ook nodig hebben aan de aanbodzijde.

De heer **Van Meenen** (D66):
Dit is een mooi moment om het verschil tussen de VVD en D66 duidelijk te maken met betrekking tot de definitie van liberalisme. Voor de VVD houdt liberalisme in dat we alles aan de markt laten. Voor D66 betekent liberalisme dat het individu de maximale ruimte krijgt om zich te ontplooien. De heer Duisenberg zegt met zoveel woorden dat de maximale ruimte beperkt moet worden, in het bijzonder vanuit het arbeidsmarktperspectief. Ik leg een voorbeeld aan de heer Duisenberg voor. Na de opleiding tot journalist is er op dit moment weinig werk voor journalisten. Moeten we dan allerlei beperkingen opleggen of de opleiding journalistiek stoppen? Dat lijkt me heel slecht. Veel mensen hebben de droom om deze studie te volgen. Hetzelfde geldt voor de Universiteit van Wageningen. De Nederlandse arbeidsmarkt voor de groene sector is heel beperkt. De studenten aan deze universiteit volgen

echter hun droom en zijn werkzaam over de gehele wereld. Hoe kijkt de heer Duisenberg hiernaar? Staat ook voor hem de individuele keuze van de aanstaande student die aan het begin staat van zijn volwassen leven voorop en niet de markt?

De heer **Duisenberg** (VVD):
Het is geen kwestie van wel of geen markt. Als we vrijheid van keuze geven, is het belangrijk dat de informatie goed is en dat de actoren in de markt of in het speelveld er symmetrisch in zitten. Bij journalistiek is dat niet het geval. De opleiding staat in de toplijst van studies waarbij een groot deel van de studenten ruim een jaar na afronding van de studie nog steeds geen baan heeft. Dat is dramatisch voor de personen die heel bewust deze studie hebben gekozen en vooral als zij dat op basis van onjuiste informatie hebben gedaan. De informatie moet veel duidelijker. De betreffende personen hebben een studie gekozen op basis van verkeerde informatie en dat is heel erg. De betreffende personen hebben een studie gekozen op basis van verkeerde informatie en dat is heel erg.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ik haak aan op het laatste antwoord van de heer Duisenberg. Een en ander is ook onderdeel van mijn betoog. Laat er geen misverstand over bestaan dat ook D66 kiest voor goed geïnformeerde, zelfbewuste studenten aan de voorkant van de universiteit en de hogeschool, maar zij moeten zo maximaal mogelijk hun eigen keuze kunnen maken.
Voorzitter. De toegankelijkheid van het hoger onderwijs is een groot goed. Jaarlijks stromen meer dan 120.000 jongeren in om zich voor te bereiden op de arbeidsmarkt en wellicht op het ondernemerschap, maar in brede zin op hun leven. Zij hebben een droom.

De heer **Rog** (CDA):
De heer Van Meenen heeft het over toegankelijkheid van het hoger onderwijs en over studenten die instromen in het hoger onderwijs. Ik had eerlijk gezegd verwacht dat hij zijn bijdrage zou beginnen met een nederig excuus aan de jongeren in Nederland voor het leenstelsel dat dankzij D66 en GroenLinks is ingevoerd. Laatstgenoemde partij neemt niet eens de moeite om hier haar excuses aan te bieden en verantwoording af te leggen voor haar keuze. Door D66 en GroenLinks hebben 8.400 jongeren de keuze gemaakt om niet naar het hbo te gaan. Kan de heer Van Meenen reageren op deze cijfers? Wat vindt hij ervan dat door het leenstelsel dat D66 en GroenLinks onverplicht hebben gesteund 8.400 jongeren niet naar het hbo zijn gegaan?

De heer **Van Meenen** (D66):
Het spijt mij dat ik de heer Rog teleurgesteld heb door niet met een excuus te beginnen, maar daartoe is ook geen reden. Ik draai het om en vraag de heer Rog om alsnog zijn excuus te maken voor de enorm schreeuwerige campagne die hij en zijn collega van de SP hebben gevoerd. Deze heeft ertoe geleid dat heel veel potentiële studenten, met name in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), zich hebben laten ontmoedigen. Het betreft het zogenaamde effect-Rog/Jasper van Dijk, dat in de cijfers nog niet volledig naar voren komt. Er is een uitgebreide analyse van alle oorzaken, waarin voornoemd effect tot mijn teleurstelling niet is meegenomen. Het is moeilijk vast te stellen, maar ik ben ervan overtuigd. Het leenstelsel vormt op geen enkele manier een belemmering voor studenten om te studeren. Dankzij de heer Rog en de heer Van Dijk menen echter velen in dit land dat zij geen leven meer hebben als zij gaan studeren en dat zij hun leven lang torenhoge schulden zullen hebben. Kortom, hun leven zou voorbij zijn als zij de stap wagen. Ik ben heel blij dat een groot deel van de studenten, zo’n 120.000, niet geluisterd heeft naar de heren Rog en Van Dijk en wel de stap gezet heeft om te gaan

studeren. Conform de voorspellingen over de stelselwijziging, ook internationaal, was er een beperkte verlaging van zo'n 2% te verwachten. Deze zien we terug in de cijfers, maar hiervoor zijn ook andere oorzaken, zoals de lagere toestroom tot de pabo's als gevolg van de verhoogde eisen. De heer Rog heeft het allemaal kunnen lezen. Een en ander verloopt naar verwachting, hetgeen positief is. Ik zeg nogmaals – ik heb het ook bij de introductie van het wetsvoorstel gezegd – dat het heel belangrijk is dat we het goed blijven monitoren en dat we, indien nodig, maatregelen nemen. Ik ben overigens zeer benieuwd naar het verkiezingsprogramma van het CDA waarin alle onheil wordt teruggedraaid en bijvoorbeeld de ov-jaarkaart wordt afgeschaft.

De heer **Rog** (CDA):
Het is bijna lachwekkend, ware het niet zo'n trieste jij-bak, om te zeggen dat partijen die waarschuwen voor de aantoonbare gevolgen van tienduizenden euro's schuld, waardoor voornamelijk kwetsbare jongeren de keuze maken om niet te gaan studeren in het hoger onderwijs, de reden zijn dat jongeren niet zijn gaan studeren. Het betreft 8,6%, oftewel 8.400 jongeren. De heer Van Meenen kan zeggen dat we het allemaal hadden verwacht en we het kunnen wegredeneren, maar 8.400 jongeren kunnen zich niet verheffen, om in de linkse terminologie te blijven, en dat komt door de heer Van Meenen. Aan de voorkant van het debat over het leenstelsel heeft de heer Van Meenen het altijd gehad over toegankelijkheid. Die toegankelijkheid wordt nu geraakt, waardoor duizenden jongeren niet gaan studeren. De heer Van Meenen geeft echter niet thuis. Waarom staat de heer Van Meenen niet op en vraagt hij de Minister niet om maatregelen te nemen, zodat de toegankelijkheid weer kan worden geborgd?

De heer **Van Meenen** (D66):
Ik heb ooit statistiek gestudeerd. Een van de dingen die je daar leert, is dat je statistiek heel goed kunt gebruiken om je stelling te onderbouwen, ook als er niets van klopt. Dat is wat de heer Rog nu doet. Dat aantal van 8.400 studenten is een verschil ten opzichte van het voorgaande jaar, waarin men graag nog wilde profiteren van de studiefinanciering. Heel weinig mensen kozen toen bijvoorbeeld voor een tussenjaar. Dat heeft een verhogend effect gehad en dat zien we terug in de cijfers. Dit effect is nu weg, hetgeen een belangrijke verklaring is voor de daling. Daar gaat de heer Rog volstrekt aan voorbij.

De heer **Rog** (CDA):
Dat effect betrof 2,6%; dat percentage kan de heer Van Meenen eraf trekken. Dan houden we 6% over. De lagere instroom tot de pabo bedroeg 0,6%, zodat we 5,4% overhouden.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ik was bezig met mijn betoog. We hebben het effect van de pabo en het effect-Rog/Jasper van Dijk. De heer Rog kan het geloven of niet. Ik neem aan dat hij hoopt dat de mensen in het land naar hem luisteren. Een aantal studenten heeft naar de heer Rog geluisterd. Als men het leenstelsel bekijkt en hoort over tienduizenden euro's schuld, klinkt dat heel vervelend. Als men naar het leenstelsel kijkt in de trant van: wat zijn dan de kosten ervan in je leven – het zijn een paar tientjes per maand – dan hoeft niemand de drempel te voelen. Het is maar net welke boodschap men wil geloven. Ik hoop dat al die vermeende studenten die nu niet studeren dit debat volgen en denken: had ik maar niet naar die Rog geluisterd; ik ga alsnog studeren. Het is nog niet te laat, ze kunnen nog gaan studeren. Misschien zien we het effect als de voorlichting verder wordt verbeterd en geobjectiveerd.

De **voorzitter**:
De heer Van Meenen vervolgt zijn betoog.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ik ben nog niet ver gekomen. De 120.000 jongeren die jaarlijks instromen, bereiden zich voor op de arbeidsmarkt, het ondernemerschap, maar ook op het leven in brede zin. Daarbij is het essentieel dat er niet oneigenlijk en onnodig geselecteerd wordt. Iedereen heeft namelijk recht op goed onderwijs. 63% van de hbo-opleidingen en 68% van de opleidingen in het wetenschappelijk onderwijs met een numerus fixus raakt uiteindelijk niet vol. In de ogen van mijn fractie is sprake van puur misbruik om studenten te kunnen weren en is de numerus fixus een sluipweg naar selectie aan de poort. Sommigen zeggen dat als de opleiding niet vol raakt, er uiteindelijk niet wordt geselecteerd. Tegen hen zeg ik alvast dat dit niet waar is, want mensen laten zich in het proces ontmoedigen om de studie te kiezen.
Als een studie echt te weinig plekken heeft, moet er op een eerlijke en transparante manier geselecteerd worden. Decentrale selectie werkt niet, hoe goed de bedoelingen erachter ook zijn. Dat hoor ik van heel veel studenten die het proces doorlopen. Er zijn inmiddels ook trainingsbureautjes die zich bezighouden met de vraag hoe iemand de decentrale selectie voor de geneeskundestudie in Rotterdam haalt. Dit wordt ook geconstateerd door de onderwijsinspectie. Door decentrale selectie neemt het aantal niet-westerse allochtonen af, net als het aantal studenten die als eersten in hun omgeving gaan studeren. Bovendien stokt de doorstroom van mbo-studenten. Dat lossen we niet op met voorlichting over de selectieprocedure, citeer ik de Minister.
Ook ik heb het ideale selectiesysteem niet. Tot die tijd is loting in mijn ogen het minst slechte systeem van selectie. Het is net zoiets als democratie; het is het slechtste systeem op alle andere na. Loting is in ieder geval een volstrekt eerlijk en transparant systeem waarbij niet naar de achtergrond van mensen wordt gekeken. Een numerus fixus zou bovendien alleen landelijk ingesteld mogen worden om misbruik ervan te voorkomen.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Twee jaar geleden hebben we nagenoeg Kamerbreed besloten over te gaan op een systeem dat verder kijkt dan een cijfertje. Ik weet niet meer precies welke partijen voor hebben gestemd, maar D66 zat er in ieder geval bij. Soms is het paardenmiddel «selectie» nodig om te voorkomen dat een instelling het niet aankan. De Kamer heeft besloten om niet alleen naar het cijfertje te kijken, maar ook naar de student en diens motivatie. Ik geef toe dat niets heilig is, maar ik snap niet dat de heer Van Meenen terug wil naar een systeem waar hij tegen was. Graag hoor ik een nadere toelichting.

De heer **Van Meenen** (D66):
Het besluit om af te stappen van loting is genomen in het kader van de Wet Kwaliteit in verscheidenheid hoger onderwijs. Dat is een heel brede wet, waarvan dit één onderdeel was. Dat was voor mijn fractie onvoldoende om tegen te stemmen. Ik heb echter vanaf dag één gewaarschuwd voor de effecten van het afstappen van loting. Loting is een volstrekt fair proces. Er wordt niet bekeken of iemand een jongen of meisje is. Eigenlijk moeten we alleen maar meisjes aannemen in het Nederlandse onderwijs, maar gelukkig is het nog niet zover. Overigens neemt het aantal mannen dat wordt toegelaten, wel af. De procedure van de decentrale selectie is mij te schimmig en staat te veel open voor vooroordelen en voor het gebruik van statistiek, dat ook daadwerkelijk plaatsvindt. Wijs mij de volstrekt transparante procedure van decentrale selectie aan. Ik ben er benieuwd naar, want ik heb hem niet kunnen

vinden. Ik maak mij er grote zorgen over en dat zou de Partij van de Arbeid ook moeten doen.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik kom straks zelf te spreken over dit onderwerp en dan zal ik ingaan op mijn zorg en de voorstellen die ik reeds heb gedaan, ook voorgaande jaren, om te voorkomen dat de trend naar selectie zich doorzet. Ik kom even terug op het punt van de heer Van Meenen. Het siert hem oprecht dat hij toegeeft dat hij heeft ingestemd met de afschaffing van de loting en eigenlijk terug wil naar een soort schijnobjectiviteit, wetende dat er geen heiliger systeem is. Dat geef ik toe. We moeten echter voorkomen dat we teruggaan naar een soort schijnobjectiviteit, want ik bestrijd dat de loting beter is voor studenten. Als oud-student weet ik hoe de lotingstudies in elkaar steken. Daarbij wordt te veel geredeneerd in de trant van: als u dat cijfertje heeft, komt u er wel. De motivatie van een student om iets te doen aan studiesucces, aan het voorkomen van uitval en aan het doorlopen van een studeerbaar programma waarbij hij weet waar hij aan begint, is volstrekt onduidelijk. Daaraan gaat de heer Van Meenen te gemakkelijk voorbij, omdat hij terug wil naar een in mijn optiek minder ideaal systeem, een soort schijnobjectiviteit die geen recht doet aan de motivatie van studenten.

De heer **Van Meenen** (D66):
De gehele redenering van de heer Mohandis is erop gebaseerd dat de motivatie kan worden vastgesteld en dat is maar zeer de vraag. Decentrale selectie is geen heilig systeem; het is een heel slecht en volstrekt objectief systeem. Het is bovendien een systeem waarvoor de beter gesitueerde zich laat trainen. Ik kan echt niet begrijpen dat de Partij van de Arbeid het hier hartstochtelijk verdedigt. De heer Mohandis heeft kunnen studeren. Het is echter zeer de vraag of hij met zijn achtergrond zou kunnen studeren in een situatie waarin decentrale selectie overheerst. Geloof mij dat er wordt gekeken naar de achtergrond en het geslacht van de persoon die binnenkomt. Het telt allemaal mee. Niets menselijks is de instelling vreemd met betrekking tot een selectie die gebaseerd is op het behalen van een zo hoog mogelijk rendement. Ik zeg dit niet omdat ik er blij mee ben of omdat loting een perfect systeem is. Integendeel. Ik heb al gezegd dat loting net zoiets is als democratie. Democratie is een systeem dat aan alle kanten rammelt, maar geef mij eens een beter systeem. Churchill zei dat democratie het slechtste systeem is op alle andere systemen na. Dat geldt vooralsnog ook voor loting. Ik wil ook liever een goed, open, helder en transparant systeem waarbij iemand van tevoren zijn kansen kan inschatten en zich niet extra hoeft te laten trainen via een duur trainingsbureau. Als we daarnaartoe gaan, ben ik voor. Overigens was het destijds mijn verwachting dat we die kant opgingen, maar de werkelijkheid is anders. Nogmaals, ik kan niet begrijpen dat de PvdA mensen wil tegenhouden met zo'n systeem en dat gebeurt gewoon. Er worden minder allochtonen toegelaten tot een studie en dat is schandalig. In Nederland studeren er al veel minder allochtonen dan bijvoorbeeld in een land als Duitsland.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Ik ga een heel eind mee in het pleidooi van de heer Van Meenen en ik vraag hem alleen om een toelichting. Wil hij een loting invoeren voor alle studies, dus ook voor geneeskunde en kunstvakopleidingen, of alleen voor de studies waarbij het nu ter discussie staat?

De heer **Van Meenen** (D66):
Sowieso heb ik gepleit voor alleen een landelijke numerus fixus. Wellicht zijn er uitzonderingen denkbaar, maar het proces dat we nu zien – ik kom er straks op terug – is een soort race to the bottom in de trant van «wie is

de laatste die aan de poort selecteert?» Zo meteen zal ik het over de masters hebben. Ik ben de vraag even kwijt. Sorry.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Wil de heer Van Meenen een loting voor alle studies?

De heer **Van Meenen** (D66):
Sommige instellingen selecteren al jaren op basis van vaardigheden die men echt moet hebben om er überhaupt te kunnen studeren, hetgeen terecht is. Het heeft weinig zin als ik word ingeloot voor een opleiding tot gymnastiekdocent, om maar iets te noemen, want ik kan daar niets van. Ik begrijp dus goed dat men wil bekijken hoe iemand fysiek in elkaar zit.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Dus ook ...

De **voorzitter**:
Alleen in de microfoon spreken.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ja, ingeval het essentieel is. Maar waarom is dat in de volle breedte nodig? Eindexamencijfers blijken de beste voorspeller voor het studiesucces. Er is nog op geen enkele manier aangetoond dat decentrale selectie beter werkt voor het rendement, behalve bij een enkele studie waarbij de decentrale selectie is ingericht als een soort examen en men tentamens doet om erdoor te komen. Ik wil echter geen schimmige gesprekjes in achterkamertjes in de trant van «kijkt u mij eens aan en vertelt u eens», of «goh, wat een schitterende motivatiebrief; heeft uw vader die helemaal zelf geschreven?» Zo gaat het, dames en heren. Dat wil ik niet. Punt.

De **voorzitter**:
We bespreken een heel belangrijk en super interessant onderwerp. Ik geraak zelf ook volledig in de discussie. Ik heb een paar punten van orde. Ik verzoek de Kamerleden om in de microfoon te spreken als zij willen dat anderen het ook horen. De interrupties aan het adres van de heer Van Meenen moeten iets korter. Dat geldt ook voor de antwoorden, anders redden we het niet qua tijd. Laten we het overleg echter vooral voortzetten, want het is interessant en nuttig.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ik zal mijn best doen. Rendement, of het door een opleiding heen jagen van studenten, is vaak een achterliggende reden om een numerus fixus in te stellen. Als reden wordt letterlijk opgegeven «het verbeteren van de onderwijskwaliteit». Dat is echt grote onzin. De kwaliteit van de zorg in een ziekenhuis verbetert men ook niet door alleen patiënten met een ingegroeide teennagel te selecteren. Is de Minister het met mij eens dat de huidige praktijk niet langer aanvaardbaar is, dat we moeten toewerken naar een volstrekt transparant systeem van decentrale selectie en dat we, zolang we dat niet hebben, moeten terugvallen op loting?
Ik constateer nog een probleem. Steeds vaker worden studenten met een bachelordiploma geweigerd voor masteropleidingen. Op de Universiteit Utrecht is dat het geval bij 84% van de masteropleidingen. Er ontstaat een wedloop tussen instellingen om als eerste de vrije toegang tot de masteropleiding af te schaffen. Ik noemde het net al, een race to the bottom. De medezeggenschapsraad wordt onder druk gezet om akkoord te gaan, omdat anders de waarde van het diploma dat behaald is aan de eigen instelling daalt. Je wilt toch liever een masterdiploma halen van een opleiding waarbij geselecteerd wordt dan van een opleiding waarbij dat niet gebeurt. Elke student met een passend bachelordiploma moet

toegang krijgen tot een vervolgmasteropleiding die inhoudelijk aansluit op de bachelor. Niet de selectie maar de inhoud van een opleiding maakt een opleiding excellent. Indien een masteropleiding haar eigen bachelorstudenten niet wil hebben, geeft zij aan dat de onderwijskwaliteit van de eigen bachelor onder de maat is. Als de instelling daar iets aan wil doen, moet de kwaliteit van de bachelor beter en moeten de eisen ervan omhoog. Als een student de bachelor gehaald heeft, moet hij of zij toegang krijgen tot een vervolgmaster. Het is voor mijn fractie onacceptabel als dit niet gebeurt. Ik hoor graag een reactie van de Minister. Is zij bereid om paal en perk te stellen aan de selectie voor masteropleidingen? Ik wil het liefst dat de selectie met ingang van vandaag wordt afgeschaft en dat deze alleen wordt toegepast indien het absoluut onvermijdbaar is. D66 vertrouwt graag op de kracht van studenten om zelf te beslissen over hun toekomst. Als een ambitieuze student om wat voor reden dan ook afstudeert met een voldoende en zich wil aanmelden voor bijvoorbeeld een researchmaster, waarom zouden wij als politiek hem of haar die kans dan ontnemen? De voorlichting over arbeidsmarktkansen moet dan wel op orde zijn. Hoe zorgt de Minister ervoor dat de informatie in studiegidsen op orde is en een goed beeld geeft van kansen op de arbeidsmarkt? Data over de situatie op de arbeidsmarkt moeten open data zijn om drama's zoals met de studiebijsluiter psychologie te voorkomen. Is de Minister dit met mij eens?
Het punt van de tussentijdse macrodoelmatigheidtest heb ik al genoemd. Dit was mijn bijdrage.

De heer **Rog** (CDA):
Voorzitter. Er is 8,6% minder instroom in het hbo, grotendeels veroorzaakt door het afschuwelijke leenstelsel. Slechts 2,6% daarvan kan verklaard worden door extra instroom in het jaar daarvoor, toen scholieren afzagen van een tussenjaar om te voorkomen dat zij slachtoffer zouden worden van de afschaffing van de basisbeurs, mede mogelijk gemaakt door D66 en GroenLinks. De Minister heeft steeds gezegd dat het zo'n vaart niet zou lopen, maar de cijfers liegen niet. Duizenden jongeren zijn door de invoering van het leenstelsel niet gaan studeren. Het stoort mij mateloos dat de Minister in al haar brieven constant schrijft over verheffing en de emancipatiefunctie van het hoger onderwijs, terwijl zij ervoor zorgt dat veel jongeren zich niet kunnen verheffen en zich niet kunnen emanciperen.
De oplossing voor het drama ligt volgens de Minister in monitoring en voorlichting. Dat zijn toch geen oplossingen? Die had de Minister toch al georganiseerd voordat zij kwam met het leenstelsel? Dat was een voorwaarde. Wat doet de Minister om het hoger onderwijs weer toegankelijk te maken? Hoe reageert zij op het country report van de Europese Commissie waarin het leenstelsel wordt omschreven als een punt van zorg met betrekking tot de toegankelijkheid van het hoger onderwijsstelsel? Zelfs de door D66 geroemde Europese Unie maakt zich grote zorgen over het leenstelsel.

De heer **Van Meenen** (D66):
Dit is een mooie gelegenheid om voor eens en altijd af te rekenen met dit misverstand. D66 roemt de Europese Unie helemaal niet. D66 is buitengewoon kritisch op het functioneren van de Europese Unie, maar gelooft wel dat een heleboel problemen in dit land slechts in Europees verband kunnen worden opgelost. Een en ander staat los van al het goeds dat de Europese Unie ons gebracht heeft, waaronder vrede, zeg ik als oude man. Dat is toch wel een dingetje.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Wil de heer Van Meenen zich aan de agenda houden?

De **voorzitter**:
De heer Rog vervolgt zijn betoog.

De heer **Rog** (CDA):
Het CDA wil toegankelijk hoger onderwijs en wil bij de reguliere bachelor- en masteropleidingen zo min mogelijk selectie. Toch staat mijn fractie pal achter de verscherpte toelatingseisen voor de pabo. Ja, op de pabo's is sprake van een fors lagere instroom. We moeten echter door deze zure appel heen, want daardoor zullen de beste studenten straks voor deze studie kiezen. Dat is goed voor het aanzien van de pabo, goed voor de status van het leraarschap en goed voor de kwaliteit van het onderwijs aan onze kinderen. Het CDA is zeer enthousiast over het initiatief van de Christelijke Hogeschool Ede om «teachnasia» te starten, zodat havisten al tijdens hun middelbare schooltijd worden voorbereid op het leraarschap. Dat is zeer nodig, want geen van de profielen op het havo sluit compleet aan op de brede en zware pabo-opleiding. Hoe kijkt de Minister aan tegen het feit dat ongeacht welk profiel een scholier ook kiest, hij of zij altijd een deel van de noodzakelijke voorbereiding op het curriculum van de pabo mist? Wat doet de Minister hieraan?
Het is vooral belangrijk dat aankomende studenten goed en realistisch geïnformeerd worden over hun studie. Dat betekent ook informatie over het arbeidsmarktperspectief en is meer dan een online vragenlijstje. De Universiteit Utrecht loopt hierin voorop met proefcolleges, proeftentamens, een-op-eengesprekken enzovoorts. Deze worden zeer gewaardeerd door de studenten. Hiermee heeft de Universiteit Utrecht de uitstroom in het eerste jaar met meer dan 25% kunnen terugbrengen. De open dagen zijn inmiddels weer gestart. Is de Minister al bezig met het onderzoek naar de kwaliteit van matchingsprocedures en studiekeuzechecks, zoals ik haar bij motie heb gevraagd?
Het CDA wil ruimte bieden aan studenten om een studie naar eigen keuze te volgen, waaronder studies die niet direct een heldere arbeidsmarktrelevantie hebben, zoals kleine talen, theologie of filosofie. Toch zijn vormen van selectie algemeen geaccepteerd, zoals aanvullende eisen bij de kunstacademie en decentrale selectie bij medicijnen. Het CDA heeft er geen problemen mee om selectie toe te passen bij bijvoorbeeld honour tracks of andere vormen van kleinschalig, intensief hoger onderwijs. Mijn fractie vraagt zich af of bij sommige massastudies, zoals psychologie en communicatieopleidingen, niet vaker een vorm van fixus moet worden ingesteld, juist ter bescherming van de studenten. Wij hebben de hoogste psychologendichtheid van de gehele wereld. De meest gestelde vraag van afgestudeerde psychologen is: wilt u er frietjes bij? Dat zegt iets over de plek waar deze mensen terechtkomen.
Afgestudeerde basispsychologen hebben een mastergraad, maar moeten om te kunnen werken ook een gz-opleiding volgen. Zij moeten voor één plek vaak concurreren met 200 tot 300 collega-afgestudeerden. Hoe kijkt de Minister aan tegen deze feiten? Wat vindt zij ervan dat hbo-geschoolden als praktijkondersteuner de taken overnemen, terwijl afgestudeerde psychologen niet aan de bak komen?

De heer **Mohandis** (PvdA):
Is het mijn laatste interruptie?

De **voorzitter**:
Ja.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Jammer. Ik stel de heer Rog één vraag, maar die mag de heer Van Dijk ook beantwoorden in zijn termijn. Het betreft een heel serieuze vraag. Er is veel bombarie over de serieuze dip na de invoering van het studievoorschot. Er wordt ook gegoocheld met cijfers. Het lijkt me goed als de

Minister in haar termijn ingaat op de feiten. Wat is direct toe te schrijven aan het studievoorschot et cetera?
Het Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS) heeft als onderdeel van het plenaire debat – er zijn diverse onderzoeken gedaan – in een internationaal rapport over de effecten van leenstelsels in het buitenland gezegd dat het eerste jaar sprake is van een dip en dat men een paar jaar nodig heeft om te bekijken of het effect zich herstelt. Daarna kan men pas zeggen of er echt sprake is van een structurele dip, in dit geval 2,6%, of niet. Als de CDA-fractie dit zo'n serieus punt vindt, zal zij een en ander volgend jaar moeten terugdraaien in haar verkiezingsprogramma. Anders gebruikt zij heel veel mooie woorden, maar stemt zij gewoon in met de stelselwijziging. Deze stelselwijziging is niet zomaar even ingevoerd en volgt op de jarenlange basisbeurs die in 1986 werd ingevoerd; ik was toen 1 jaar oud. Dan moet het CDA zeggen: we draaien de afschaffing van de basisbeurs terug en de ov-studentenkaart wordt zwaar versoberd en misschien wel afgeschaft. Daar hebben de studenten dan recht op.

De heer **Rog** (CDA):
Het is goed dat de heer Mohandis het proces richting de verkiezingen omschrijft en aangeeft dat er over onderhandeld wordt. Ik adviseer de heer Mohandis om goed naar het programma van mijn partij te kijken. Wie weet, komen we nog ergens. Op dit moment is de instroom van het aantal studenten gedaald met 8,6%. Dat is een terecht punt in de vraag van de heer Mohandis. Hij haalt er terecht een aantal variabelen uit. De instroom is met 2,6% afgenomen, omdat studenten niet voor een tussenjaar hebben gekozen of anderszins sneller zijn gaan studeren. De instroom tot de pabo is met 0,6% afgenomen. Er zijn allerlei oorzaken, maar op die manier kunnen we alles wegredeneren. Feit is dat er 8.400 jongeren niet zijn gaan studeren en dat is een buitengewoon pijnlijk gegeven. Ik ben gekozen om de regering te controleren. Dit kabinet heeft steun gevonden bij zogenaamde studentenpartijen GroenLinks en D66 om de basisbeurs af te schaffen met alle gevolgen van dien. Dat is het punt waarop ik aanhaak en dat ik aan de orde stel. De heer Mohandis had mij deze vraag niet gesteld als de instroom gelijk was gebleven. Dan had hij gemeend dat hij gelijk had gekregen en dat het leenstelsel geen effect heeft op de toegankelijkheid. Nu zijn 8.400 jongeren niet gaan studeren en dat is het gevolg van het leenstelsel.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik had de vraag sowieso gesteld, ongeacht het percentage dat naar voren zou zijn gekomen, plus of min. Partijen die hebben verkondigd dat studeren gevaarlijk is, moeten hun verantwoordelijkheid nemen. Het aantal van 8.400 studenten is al een paar keer genoemd. De heer Rog corrigeert dit telkens door te zeggen dat er een correctie in zit. Dan moet hij ook een ander getal hanteren. Om te voorkomen dat we blijven steggelen over percentages, is het goed als de Minister op dit punt ingaat. Tegen de heer Rog zeg ik dat het te voorbarig is om nu een reden aan te wijzen waarom studenten al dan niet zijn gaan studeren. In hoeverre dit te maken heeft met het wennen aan een nieuw stelsel kunnen we pas later vaststellen. We krijgen een monitor waaruit veel meer moet blijken. Hier ben ik benieuwd naar. Ik ben blij dat de heer Rog aangeeft dat we allemaal extra aandacht moeten hebben voor het verkiezingsprogramma van het CDA. Ik heb hier sowieso aandacht voor. Ik kijk ook alvast naar de heer Van Dijk die eveneens zijn verantwoordelijkheid moet nemen.

De heer **Rog** (CDA):
Er is sprake van 8,6% minder studenten in het hbo. Ik zeg eerlijk dat een aantal procent kan worden weggeredeneerd. Ook de Vereniging Hogescholen van Thom de Graaf geeft aan dat zelfs in de meest gunstige

situatie ten minste 2,6% van de lagere instroom rechtstreeks veroorzaakt wordt door het leenstelsel. Ik laat het even indalen. Minimaal 2.500 jongeren zijn als direct gevolg van het leenstelsel niet gaan studeren. Dat is de verantwoordelijkheid van GroenLinks, D66 en PvdA, linkse partijen die hun mond vol hebben van emancipatie en verheffing. Het is werkelijk een gotspe dat ik word aangesproken op alle ellende die over de jongeren is uitgestort. Het is ongelooflijk.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik kom even terug op mijn voorstel voor de tussentijdse toets. Kan het CDA zich hierin vinden? De heer Rog geeft aan dat het CDA voorstander is van een fixus ter bescherming van de student. Ik heb een voorstel gedaan langs een iets andere route, namelijk via de tussentijdse macrodoelmatigheidstoets. Het ISO heeft dit voorstel ook gedaan. Ik weet niet of de heer Rog hiervan notie heeft kunnen nemen, maar ik hoor graag of het CDA zich kan vinden in deze denkrichting. Het ISO geeft in zijn notitie uitgebreid aan dat nut en noodzaak structureel en periodiek worden getoetst. De opleidingen krijgen vervolgens de mogelijkheid om zelf met oplossingen te komen. Daarnaast wordt nog een aantal andere stappen genoemd. Tot slot noemt het ISO de mogelijkheid dat de Commissie Doelmatigheid Hoger Onderwijs (CDHO) de Minister adviseert om gebruik te maken van de huidige wettelijke mogelijkheden om bij opleidingen de instroom te beperken via een capaciteits- of arbeidsmarktfixus. Steunt de heer Rog dit voorstel?

De heer **Rog** (CDA):
Ik sta positief tegenover het voorstel. Ik hoor ook graag de reactie van de Minister. Het arbeidsmarktperspectief van sommige opleidingen is dramatisch. Ik noemde bijvoorbeeld de communicatieopleidingen en de studie psychologie. Ik wil niet onmiddellijk dat de overheid ingrijpt en bepaalt welke fixi worden toegepast. We moeten naar de opleidingen zelf kijken en voorkomen dat studenten worden opgeleid tot eeuwigdurende werkeloosheid. De suggestie van de heer Duisenberg is buitengewoon positief.

De heer **Van Meenen** (D66):
Ook ik deel het voorstel voor een tussentijdse macrodoelmatigheidstest. Prima. Een eventuele fixus is ook prima. Is de heer Rog het met mij eens – ik heb dat in mijn bijdrage ook gezegd – dat uitsluitend sprake moet zijn van een landelijke numerus fixus en dat opleidingen niet zelf om allerlei willekeurige redenen kunnen besluiten tot invoering van een numerus fixus? Ik ben voorstander van een numerus fixus zoals we die bij geneeskunde kennen, waarbij de studenten netjes verdeeld worden over het aantal beschikbare plekken.

De heer **Rog** (CDA):
In mijn bijdrage heb ik er al een paar dingen over gezegd. Ik heb de kunstopleidingen genoemd, waarbij aankomende studenten wel reeds over enkele vaardigheden moeten beschikken. Ik heb medicijnen genoemd en decentrale selectie. Mijn antwoord op de vraag van de heer Van Meenen zou zijn dat hoe specifieker de opleiding is, des te specifieker de selectie kan zijn. Er zijn heel specifieke wo- en hbo-opleidingen, vaak zeer beroepsgericht. Hoe algemener de opleiding is, hoe ingewikkelder het is om aan de voorkant kwalitatief te selecteren. Ik denk bijvoorbeeld aan de studies psychologie, rechten of economie. Bij deze opleidingen kan ik mij voorstellen dat, mochten we een fixus instellen, we een landelijke fixus invoeren. Ik wil dit onderzoeken, zonder dat ik er volledig op vastgepind word. Hoe preciezer de opleiding is, hoe preciezer we kunnen selecteren en hoe algemener de opleiding is, hoe minder logisch het is om op specifieke voorwaarden te discrimineren.

De heer **Van Meenen** (D66):
Dat is niet helemaal een antwoord op mijn vraag. De heer Rog heeft het over de manier van selecteren. Mijn vraag is erop gericht dat het arbeidsmarktperspectief uiteindelijk bepalend is. Dit geldt zowel voor bijvoorbeeld een specifieke kunstopleiding als voor een algemene opleiding als rechten. Er kan sprake zijn van een landelijke of misschien zelfs internationale arbeidsmarkt, zodat we kunnen besluiten tot alleen een landelijke numerus fixus. We moeten voorkomen dat universiteiten zelf een numerus fixus instellen, ook al doen zij dit soms ook vanuit arbeidsmarktperspectief. Dit loopt gigantisch uit de hand. Er zijn al honderden opleidingen die op eigen houtje met een numerus fixus beginnen. Mijn stelling is dat een numerus fixus altijd landelijk moet worden ingevoerd, vanuit het oogpunt van macrodoelmatigheid.

De heer **Rog** (CDA):
Ik snap dat de heer Van Meenen dit aan de orde stelt. Ik word een klein beetje afgeleid door de heer Duisenberg die een soort selfie maakt.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Het is misschien dubbele uitlokking, maar ik heb een leuke dagboekapp. Dan moet je op een bepaald moment een foto nemen. Ik moest nu een foto nemen en heb de heer Rog gekozen voor in mijn dagboek.

De heer **Rog** (CDA):
De landelijke numerus fixus van de heer Van Meenen kan ik mij in sommige situaties voorstellen. Ik wil mij daar echter niet direct aan committeren, omdat er ook opleidingen zijn, bijvoorbeeld hbo-opleidingen, die zich heel expliciet op de regionale arbeidsmarkt richten. We moeten dus heel zorgvuldig bekijken voor welke opleidingen we een landelijke fixus kunnen instellen en voor welke opleidingen een regionale. Wanneer we een en ander uitsluitend op landelijke normen vaststellen, komen we wellicht van een koude kermis thuis, omdat het negatieve effecten kan hebben voor de regionale arbeidsmarkt.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Voorzitter. Als voormalig communicatiestudent merk ik op dat er best enig perspectief is met een communicatieopleiding, omdat men juist breed is opgeleid. Alle gekheid op een stokje.
Ik begin met de informatie voor studenten. De heer Duisenberg vatte goed samen wat naar voren kwam in zowel het programma De Monitor van KRO-NCRV als in de studiekeuzegids en op DeDecaan.net: de informatie over onder meer het salarisperspectief en het baanperspectief is niet op orde. Alle informatie die studenten krijgen, moet boven iedere twijfel zijn verheven. Daarover mag geen discussie zijn. Ik sluit mij derhalve volledig aan bij de vraag naar een diepgravend onderzoek betreffende de objectieve werkwijze van Studiekeuze123, in het bijzonder op het terrein van transparantie. Mijn fractie zal hierover een motie voorbereiden die hopelijk breed wordt gesteund. Er moet ook worden gekeken naar de checks-and-balances. Enerzijds moet de tegenspraak van de student voldoende geborgd zijn en anderzijds moeten we kijken naar het aspect van afhankelijke partijen die de onafhankelijkheid moeten borgen. Ik ben ervan overtuigd dat iedereen die bij Studiekeuze123 werkt zijn best doet. De insteek is om Studiekeuze123 in de toekomst te versterken. We moeten af van de twijfel. Een en ander moet gewoon een keer goed worden uitgezocht. Ik hoor graag een reactie van de Minister op dit punt.
Er is iets gezegd over de alumnimonitor. De werkwijze van de Vereniging Hogescholen is anders dan die van de VSNU. Als de juiste informatie is verzameld, is het belangrijk om deze een onafhankelijker karakter te geven. Er is een motie van de heer Duisenberg en mijzelf aangehouden of ingetrokken bij de strategische agenda, omdat de Minister aangaf dat een

en ander al op de goede manier gebeurt. Hierop hoor ik graag een reactie. Kan de motie worden meegenomen als onderdeel van het onderzoek?
Ik kom op een onderdeel van de studiebijsluiter. De stagemogelijkheden moeten inzichtelijk worden gemaakt voor studenten die aan een studie beginnen. Ik doel op de ervaringen van alumni met het vinden van een stage in het hbo, maar ook op ervaringen van alumni met eventuele studievertraging als gevolg van gebrekkige begeleiding of omdat het bij sommige opleidingen gewoon moeilijk is om een stage te vinden. Hoe kunnen we deze aspecten gemakkelijker tot een onderdeel van studiebijsluiter maken? Wordt er al gevraagd naar de stage-ervaringen? Graag hoor ik een reactie.
Ik kom op het punt van matching. De heer Rog heeft hierover eind vorig jaar een belangrijke motie ingediend. Deze is breed aangenomen. De signalen die ik krijg, verontrusten mij. Deze hebben betrekking op de werkwijze bij matching. Het is altijd toe te juichen als er bij de instellingen verschillen zijn in aanpak. De verschillen die ik constateer, zijn echter te groot. Gedacht moet worden aan een online vragenformulier. Dit gaat mijn logica te buiten. Het gehele idee van matching vooraf is juist dat een student op zijn minst een face-to-facegesprek heeft met iemand van de opleiding waaraan hij begint. Een online keuzeformulier is mij iets te gemakkelijk en doet geen recht aan het feit dat een student meer moet investeren in zijn studie. De matching moet beter. Ik sluit een landelijk kader niet uit. Ik wil ook weten of het wettelijk kader scherper moet. Graag hoor ik een reactie, ook in lijn met de wijze waarop de motie-Rog destijds is opgesteld en met hetgeen we van de motie kunnen verwachten. In het VAO kom ik hierop terug. Navraag laat zien dat de aanpak van instellingen uiteenloopt. Herkent de Minister deze signalen? Hoe kan matching verbeterd worden? Deze moet in persoon plaatsvinden. Dat moeten we snel aanpakken.
Ik kom op de selectie. In het interruptiedebatje met de heer Van Meenen heb ik er al wat over gezegd. Laat ik vooropstellen dat het hoger onderwijs een cruciale emancipatiefunctie heeft. Ik heb dat zelf ervaren en dat ervaren velen die behoren tot de eerste generatie studenten. De algemene toegankelijkheid moet altijd geborgd zijn. Bij het studievoorschot is heel goed gekeken naar de toegankelijkheid, gelet op de maatregelen die zijn genomen om de toegankelijkheid te borgen. Dat wil niet zeggen dat we nooit moeten nagaan hoe we ervoor zorgen dat studenten op de juiste plek terechtkomen. De focus in het hoger onderwijs ligt vooral op de kwantitatieve instroom. Dat steekt mij het meest. Voornoemde focus is belangrijk, maar het is nog belangrijker om oog te houden voor de kwetsbare aspecten van de eerstegeneratiestudenten. Ter voorkoming van uitval en onnodige vertraging hebben we houvast nodig, goede informatie, matching en het eerlijke gesprek met een student over de vraag wat hij of zij kan verwachten van de studie. Eerste generatie studenten willen dat zij het hbo-niveau aankunnen. Het is van belang om altijd breder te kijken dan de platte focus op kwantitatieve instroom. Het moet ook gaan over de kwalitatieve instroom en het op de juiste plek krijgen van studenten. Hierin heeft de overheid een verantwoordelijkheid. Een en ander is niet eenvoudig. Het is evenmin een-op-een te realiseren, maar er moet wel aandacht voor zijn. Het kan niet zo zijn dat we niet blij worden van instroom en niet wakker liggen van het feit dat eerstegeneratiestudenten veel minder vaak hun diploma behalen. Dit is een groot punt van zorg.
Ik kom op de selectie. De heer Klaver en ik hebben in 2015 een motie ingediend over het niet verder uitbreiden van de selectie-instrumenten Laat ik dit vooropstellen, want de discussie ging hier ook over de keuze voor meer of minder selectie. De trend naar meer selectie baart mij zorgen, maar is soms nodig. Ik sluit mij geheel aan bij de heer Rog. Ik heb in 2013 bepleit om veel strenger te selecteren of in ieder geval eisen te stellen aan studenten om te worden toegelaten tot de pabo's. Degenen

die onze kinderen vormen, moeten hiertoe geëquipeerd zijn en moeten weten wat er van hen verwacht wordt. Het eerlijke gesprek is niet bedoeld om studenten te pesten, maar om hen te voorzien van de juiste studie. Ik zeg nee tegen meer selectie. Ik kijk naar de heer Duisenberg en de heer Rog. Als dat hun pleidooi is, zeg ik nee. We moeten er immers voor waken – daar hebben wij allen de verantwoordelijkheid voor – dat de brede instroom en toegankelijkheid geborgd blijven in het hoger onderwijs. En groot goed is het legalitaire karakter van ons hoger onderwijs ten opzichte van het buitenland en dat moeten we koesteren. Dat geef ik de Minister graag mee. De Minister zal, gelet op de inhoud van haar brieven en haar houding, ingrijpen als de selectie wordt misbruikt en deze een zeer onwenselijke wending neemt. Tegen de sectorraden zeg ik dat als er meerdere criteria mogelijk zijn maar er toch op een andere manier wordt geselecteerd, ik het niet zal laten om in te grijpen. Het inspectierapport laat heel duidelijk zien dat we niet te hard van stapel moeten lopen door te beweren dat het overal een ramp is in Nederland. We moeten heel goed bekijken waar selectie nodig is en hoe we ervoor kunnen zorgen dat studenten op de juiste plek terechtkomen. Nog belangrijker is de vraag hoe we ervoor zorgen dat elke gemotiveerde student die een studie wil doen hiertoe de kans krijgt. Als er in mijn mailbox duizenden berichten zitten van studenten die niet naar het hoger onderwijs kunnen, hoort de Minister van mij. Laat dat helder zijn. Graag krijg ik een reactie van de Minister op dit punt.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
De heer Mohandis gebruikt stevige woorden. Hij heeft deze ook in zijn Kamervragen van 28 oktober gebruikt. Vindt de Minister het ook onwenselijk dat steeds meer universiteiten studenten met zesjes weren en dat zij bijvoorbeeld een gemiddelde van zeven of hoger eisen bij masterstudies? Ik heb hier een stuk waarin staat dat de Universiteit Utrecht zogenaamde rode vlaggen hanteert voor bachelorstudenten. Als deze een master willen doen, wordt hun gevraagd of ze langer dan vier jaar over hun bachelor hebben gedaan, of ze lagere cijfers hebben voor relevante vakken en of de docenten positief zijn over hun prestaties. Al deze zaken druisen rechtstreeks in tegen de motie waarover de heer Mohandis zojuist sprak. Hoe komen we hiervan af?

De heer **Mohandis** (PvdA):
Sinds de Kamervoorzitter mijn naam op de juiste manier uitsprak, stel ik vast dat dit door anderen wordt overgenomen. Dat is interessant. Overigens is het niet erg als mensen Mohandis blijven zeggen. Het maakt me helemaal niet uit, want de meesten noemen mij Mo en mijn bijnaam uit de tijd toen ik 16 jaar was, zal ik niet verklappen.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Ik vraag een schorsing, want die bijnaam wil ik weten.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Dat was stoute Mo uit Gouda, maar daarover zal ik nu niet vertellen. Men heeft nu een heel ander beeld van mij. Wat een luxeprobleem hebben we hier. Maar goed, dit is even een heel andere discussie.
De heer Van Dijk verwijst terecht naar mijn Kamervragen. Deze laten zien dat ik het onderwerp nauwlettend volg. Ik heb meerdere Kamervragen gesteld, waaronder over de beperktere instroom onder eerstegeneratiestudenten, allochtonen en bij studies met een selectie. We hebben het inmiddels over autochtonen met ouders die in Nederland geboren zijn, dus het woord «allochtonen» moet maar eens de prullenbak in, maar dat is een andere discussie. Ik probeer een beetje consequent te blijven. In 2014 hebben wij de Wet Kwaliteit in verscheidenheid hoger onderwijs aangenomen met instemming van vele partijen. Ik weet niet wat de SP

heeft gedaan, maar vele partijen hebben ingestemd, in ieder geval die ter rechterzijde van mij. We hebben toen gezegd dat het belangrijk is om te bekijken hoe we universiteiten de mogelijkheid geven om de masteropleiding aantrekkelijker te maken. Dat was een interessante gedachte. Er is toen ook gezegd dat elke wo-bachelorstudent toegang moet hebben tot een wo-master en dat er altijd sprake moet zijn van meer criteria dan enkel een cijfer. Eerlijk gezegd heb ik nog geen signalen waardoor ik in paniek moet geraken. Het is nu niet aan de orde, maar ik houd het wel heel goed in de gaten. Als blijkt dat er alleen maar naar het cijfer wordt gekeken en veel wo-bachelorstudenten bij mij aankloppen, omdat zij nergens een master kunnen doen, zal de heer Van Dijk van mij horen. Daar kan hij van op aan.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
De heer Mohandis gebruikt eerst stevige woorden en vervolgens blijkt dat hij het fantastisch vindt als universiteiten allerlei extra eisen stellen. Dat is precies wat de Minister ook zegt. De PvdA vindt dat de universiteiten mogen losgaan met het gehele raamwerk aan subjectieve eisen. Dat is heel treurig. In het stuk dat ik voor mij heb, wordt ook een voorbeeld gegeven. Utrechtse studenten komen niet in aanmerking voor een master in het vakgebied van hun voorkeur. Gaat het dan om internationale betrekkingen? Daar hebben ze immers gewoon een fixus. Er zijn al 90 aanmeldingen en er worden maar 60 studenten toegelaten. Wat betreft het idee dat er altijd een masteropleiding moet zijn, zal de Minister zeggen dat men in Groningen ook internationale betrekkingen kan studeren. Deze studenten willen hun master echter in Utrecht doen, omdat daar sprake is van internationale betrekkingen in historisch perspectief en conflictstudies. Kortom, er komt steeds meer een deurbeleid voor studies als de heer Mohandis dit allemaal toelaat. Is hij het met mij eens dat we dit niet moeten toestaan?

De heer **Mohandis** (PvdA):
De insteek destijds was om te bekijken hoe we het gesprek voeren met de instromende student. Toelating tot een master mag nooit alleen maar gebaseerd zijn op een cijfer. Instellingen hebben de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat een student die heel gemotiveerd is en een 6,4 heeft gehaald, ergens binnen hun regio, maar het liefst binnen hun instelling, een master kan volgen. Dat is de gedachte. Het was niet de bedoeling dat niemand meer doorstroomt of dat een heel grote groep niet kan doorstromen. Hoe kijkt de Minister er zelf tegenaan? Als blijkt dat er massaal misbruik van wordt gemaakt waardoor studenten massaal niet doorkunnen, hoort men van mij. Ik wil echter niet iets wat we net hebben ingevoerd hals over kop terugdraaien, omdat het een superslecht plan zou zijn. We kunnen immers nu nog niet vaststellen of het een superslecht plan is. Laten we het een kans geven. Als er misbruik van wordt gemaakt, dan hoort men van mij.

De **voorzitter**:
De heer Mohandis vervolgt zijn betoog.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik heb het gehad over de problemen met uitval. Daar hebben we ook bij de strategische agenda best lang bij stilgestaan. Een van de belangrijkere aspecten is dat er een motie van mevrouw Jadnanansing en mijzelf is aangenomen over doorstroomprogramma's voor kwetsbare groepen in het mbo en hbo. Men kan zeggen dat er wat gebeurt, maar ik constateer – dat is de praktijk – dat niet alle mbo-instellingen in Nederland programma's ontwikkelen om studenten in hun laatste jaar, niveau IV, aan te bieden, zodat zij weten waar zij aan beginnen. Ik wilde een hbo-studie doen, maar ik ben gewoon gaan zoeken. Het is alweer zes jaar geleden dat

ik afstudeerde. In die tijd was het niet duidelijk wat hoger onderwijs betekende en wat er van de studenten werd verwacht. De eerste generatie studenten heeft niemand thuis zitten die heeft gestudeerd. Voor hen is het niet iets vanzelfsprekends. De doorstroomprogramma's moeten serieus overal ontwikkeld worden, zodat de doorstroom vanuit het voortgezet onderwijs en het mbo op een natuurlijke manier kan plaatsvinden, studenten weten waar zij aan beginnen en het studiesucces ook voor hen de goede kant opgaat als zij instromen. Bij zaken als betere doorstroming, betere instroom, goede uitstroom en goede aansluiting op de arbeidsmarkt is altijd sprake van spanningsvelden. We kunnen derhalve nooit zeggen dat er geen gesprekken met studenten gevoerd mogen worden over de vraag waar zij aan beginnen. Mijn fractie ziet het echter niet zitten om overal een hekje omheen te plaatsen, zoals de VVD zich het hoger onderwijs idealiter voorstelt. We moeten het egalitaire karakter en de toegankelijkheid bewaken, maar er tevens voor zorgen dat meer studenten een diploma halen.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik wil de heer Mohandis ....

De heer **Mohandis** (PvdA):
Sommigen moeten er niet aan beginnen.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Stoute Mo uit Gouda, dan. Wat vindt de heer Mohandis van het voorstel voor een tussentijdse toets dat ik in eerste instantie heb gedaan en van het voorstel van het ISO dat misschien voor de heer Mohandis de nuance beter aangeeft. Ik stel deze vraag mede gezien het feit dat de heer Mohandis het belangrijk vindt dat iemand gemotiveerd gaat studeren maar dat iemand daarna ook een goede plek op de arbeidsmarkt krijgt.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik heb geprobeerd om in een eerder interruptiedebatje met de heer Duisenberg aan te geven hoe ik erin sta. Ik zal nog duidelijker zijn. We hebben vanochtend een voorstel gekregen van het ISO. Het is een prima voorstel met alle nuances die ik miste in het artikel van gisteren. Doelmatigheid is meer dan een economische meetlat. We moeten ook kijken naar de maatschappelijke waarde en het maatschappelijk nut. Mijn voorstel is om in het hbo veel meer te kijken naar het samenvoegen van opleidingen, omdat dat goed is voor de brede oriëntatie van studenten op de arbeidsmarkt. Op die manier blijven we ook weg van het onnodig wegzetten van studies als een pretstudie. Ik zag in het voorstel veel aanknopingspunten met de wijze waarop ik het zie. Ik kan ook tellen. De heer Van Meenen zegt inmiddels ja tegen het idee van een tussentijdse toets. De heer Rog staat er op zich open voor. De PvdA is dus getalsmatig niet eens meer nodig, maar zo zit ik er nooit in. Ik kijk serieus naar het voorstel van het ISO. We moeten samen bekijken hoe we op een genuanceerde manier alles op alles kunnen zetten om vooral hbo-studies enigszins te laten aansluiten op de brede maatschappij. Dat betreft meer dan de arbeidsmarkt.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Dat is helder.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Voorzitter. De toegankelijkheid van het hoger onderwijs staat onder druk. Studenten hebben steeds vaker te maken met selectie. We zien steeds vaker een numerus fixus. Selectie aan de poort is een jacht op de kansrijke student, vaak op willekeurige en schimmige gronden. Het is een voorbeeld van doorgeslagen rendementsdenken, waarmee de Minister geen enkel probleem heeft. De universiteiten zijn bezig om de beste

studenten binnen te halen. Op die manier voldoen ze beter aan de prestatieafspraken en krijgen ze meer diplomabonus binnen. Ziet de Minister dit perverse effect en is zij bereid om te kijken naar een andere manier van financiering voor de universiteiten, bijvoorbeeld door een verhoging van de vaste voet? Stop de concurrentie tussen universiteiten. Het zijn geen bedrijven, zeg ik voor alle duidelijkheid.

De VVD is helemaal van het paadje. Zij pleit voor staatsonderwijs en wil bepalen welke opleidingen studenten kunnen volgen. Alle vrijheid en al het liberale gedachtegoed verdwijnen in één keer in de prullenbak. Het moet niet gekker worden. Hoe staat de Minister hierin? De SP wil selectie aan de poort vermijden, want dan krijgt de student de rekening van de afrekencultuur. Hoe meer selectie, hoe minder risico's voor de instellingen. Rendementsdenken in optima forma. De kans neemt toe dat men niet wordt toegelaten of na één jaar buiten de deur wordt gezet met een bindend studieadvies (BSA). Het alternatief is beter. Een student die goed geïnformeerd is over baanzekerheid zal een rationele keuze maken. Overigens plaatst elke opleiding cijfers over baankansen op haar website. Het is al genoemd. Dat deze cijfers regelmatig te optimistisch zijn, blijkt uit een uitzending van De Monitor. Een baan beslaat volgens de definitie minimaal twaalf uur per week, ongeacht het salaris. Kan de Minister hier wat over zeggen? Er zijn betere richtlijnen nodig. Graag hoor ik een reactie.

Extra selectie wordt vaak verkocht als het verhogen van de onderwijskwaliteit, maar het is de vraag of dat terecht is. Kijk eens naar de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) en zie dat er allerlei opleidingen zonder selectie zijn met een goede beoordeling. De emanciperende functie van het hoger onderwijs, zoals de Minister het noemt, komt in het geding. De Minister zegt zelf dat selectie geen groepen mag benadelen of kansengelijkheid mag ondermijnen. De inspectie stelt echter dat er zelfselectie kan optreden door het gehele circus van numerus fixus en selectie aan de poort. Onzekere aankomende studenten die menen niet tot een fixusopleiding te worden toegelaten, kiezen mogelijk vaker voor andere opleidingen. Dit betreft een citaat van de inspectie. Hoe voorkomt de Minister dat deze groepen worden benadeeld?

Ik kom op de masters. Als bachelorstudent ben je niet meer zeker van een masteropleiding van je voorkeur. Steeds meer masteropleidingen selecteren. Het kabinet moedigt dit doelbewust aan. De Landelijke Studenten Vakbond (LSVb) zegt scherp dat studenten een opleiding moeten kiezen en dat niet opleidingen studenten moeten kiezen, zeg ik tegen de heer Duisenberg. Opleidingen met een numerus fixus mogen van de universiteit een ranking maken van de beste studenten. Uit alle aanmeldingen kunnen zij de studenten kiezen die de hoogste cijfers hebben gehaald, het meest gemotiveerd zijn en door kennis en ervaring het best bij de opleiding passen. Wie geen 7 haalt in Utrecht kan niet verder. Het lijkt op de regel voor mavo-scholieren, die ook een hoger gemiddelde moeten halen om naar het havo te kunnen. Vindt de Minister dit acceptabel of komt er ook voor haar een moment waarop de grens is bereikt? Kan zij een reactie geven op het prima artikel in het Digitaal Universiteitsblad DUB van de Universiteit Utrecht van 21 oktober, waarin het voorbeeld staat van studenten internationale betrekkingen die niet naar de masteropleiding van hun voorkeur kunnen.

Hogescholen en universiteiten variëren enorm in de normen voor het bindend studieadvies. De een zegt 30 studiepunten, de ander 60. Wat vindt de Minister van de suggestie van de inspectie om landelijke afspraken te maken? Waarom grijpt zij niet in om te voorkomen dat selectie aan de poort een manier wordt om de beste studenten te selecteren en stelt zij niet een maximum aan het aantal punten dat studenten moeten halen voor een positief studieadvies?

De financiële toegankelijkheid is in het geding. Er is een daling van het aantal studenten, voornamelijk in het hbo. Dankzij GroenLinks, D66, de

VVD en de PvdA hebben 8.400 studenten afgezien van een opleiding in het hoger onderwijs. Voornoemde partijen moeten zich diep schamen. De argumentatie van de D66-fractie is werkelijk armoedig. Zij probeert de bal terug te kaatsen. De heer Van Meenen kan er niet omheen. Het is zijn schuld, het is zijn plan. Daardoor is er zand gestrooid in de emancipatiemonitor waarvan de Minister zo hoog opgeeft.
De Minister wil financiële belemmeringen op andere vlakken voorkomen. Hoe zit het met tweede studies? Ruim € 20.000 collegegeld voor een tweede studie is toch bizar? Dan weten we zeker dat alleen rijke studenten zo'n opleiding kunnen volgen. Wat mij betreft geldt het wettelijke collegegeld ook voor tweede studies.
Kortom, stop met selectie aan de poort. Stop met die harde knip. Zorg voor goede informatie, correcte informatie over perspectieven, maar laat de keuze aan de student. Maximeer het aantal studiepunten voor het BSA.

De heer **Duisenberg** (VVD):
De heer Van Dijk is altijd een groot voorstander van medezeggenschap. Als de studenten van de medezeggenschap positief zijn over de selectie – sterker nog, als deze op hun eigen initiatief wordt ingevoerd – dan is het toch goed? Dat is namelijk het geval. Die situatie bestaat gewoon. De heer Van Dijk doet alsof selectie één groot kwaad is, maar er wordt ook door studenten om gevraagd. Het is in het belang van de studenten om deze in te voeren.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Ik heb een uitstekend voorbeeld aangehaald van de Universiteit Utrecht waar studenten er helemaal niet blij mee zijn. Het voorbeeld van de heer Duisenberg is dus uiterst hypothetisch. Hij heeft mijn conclusie gehoord: stop met de selectie aan de poort en zorg voor toegankelijk onderwijs.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Mijn voorbeeld is niet theoretisch. Het is gewoon zoals het echt is. De heer Van Dijk haalt een voorbeeld aan en maakt er een algemeen punt van. Het is echter heel vaak ook anders. Studenten vragen erom, merk ik ter correctie op.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Ik kan hier niet zo veel mee. Het wordt niet concreet. Het is alleen een stelling van de heer Duisenberg. Mijn voorbeelden staan als een huis. Daar wil ik graag een reactie op van de Minister. De toegankelijkheid staat onder druk en dat is een slechte zaak.

De heer **Rog** (CDA):
De heer Van Dijk zei in zijn laatste deel uitstekende dingen over de negatieve gevolgen van het afschuwelijke leenstelsel. In zijn laatste zin kwam er echter wat SP-retoriek. We moeten met van alles en nog wat stoppen, zoals met selectie aan de poort en met goede studies. Opvallend genoeg hoorde ik de heer Van Dijk niet zeggen dat we moeten stoppen met het leenstelsel. Heeft hij zich daarin vergist of zegt hij: het is verschrikkelijk dat 8.400 studenten niet zijn gaan studeren door het leenstelsel, maar we moeten er maar mee leven?

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Sommige dingen zijn zo vanzelfsprekend dat ik dacht dat ik ze niet eens meer hoefde te zeggen. De heer Rog heeft blijkbaar behoefte aan een extra garantie. Laat hij zich geen zorgen maken. Het stond bovenaan mijn pleidooi: stop met dat ellendige schuldenstelsel! Na de verkiezingen worden het echt harde onderhandelingen met de partijen die de ellende hebben ingevoerd. Ze zullen immers knielend naar de studenten terug moeten om hun excuses aan te bieden en te zeggen: de heer Rog en de

heer Van Dijk hadden gelijk; deze ellende hebben wij veroorzaakt, maar gelukkig zijn zij nu aan de macht en zullen we het netjes herstellen.

De vergadering wordt van 11.40 uur tot 11.45 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Aan de orde is de eerste termijn van de Minister. Ik stel twee interrupties per fractie voor.

Minister **Bussemaker**:
Voorzitter. Toegankelijk hoger onderwijs is essentieel om iedereen de kans te geven om gebruik te maken van zijn of haar talenten. Daarover zijn wij allen het eens. Gelet op alle vragen die hierover gesteld zijn, hecht ik eraan om dat nogmaals te benadrukken. Bekeken over een wat langere termijn is de toegankelijkheid van het hoger onderwijs in Nederland groter geworden en is de instroom gegroeid, zowel qua aantal studenten als qua diversiteit van de studenten. Gelukkig. Vergeleken met andere landen doen we het in Nederland helemaal niet slecht. Tegelijkertijd kan dat nooit een reden zijn om stil te zitten. Er is nog heel wat te verbeteren en verschillende groepen studenten zijn ongelijk vertegenwoordigd in het hoger onderwijs. De kans dat bijvoorbeeld twee jongeren die dezelfde Cito-score halen beiden op het hbo komen, is afhankelijk van de opleiding en het inkomen van hun ouders.
Een aantal dingen hebben we goed geregeld, maar daarmee hebben we nog niet een waarborg dat de toegankelijkheid voor iedereen altijd realiteit is. Er zijn verschillen tussen allochtonen en autochtonen, tussen eerstegeneratiestudenten en studenten wier ouders al hebben gestudeerd, tussen studenten met een hoge sociaaleconomische status en studenten met een lage sociaaleconomische status. Dat zijn allemaal relevante factoren. Een belangrijke uitdaging in de strategische agenda is om het hoger onderwijs nog toegankelijker te maken voor grote groepen studenten, het onderwijs op een hoog niveau te houden en het nog beter te maken. Overigens kan dat door de invoering van het studievoorschot, omdat er op termijn meer dan 20% aan middelen voor onderwijs bijkomt ten opzichte van de huidige hoeveelheid middelen. De boodschap is een open en inclusief hoger onderwijs waarbij elk talent telt, ook van de student voor wie de route niet zo vanzelfsprekend is als voor anderen.
Er zijn grote verschillen. De student die is opgegroeid in Amsterdam-Zuid heeft een totaal ander perspectief op studiesucces dan de student die opgroeit in Rotterdam-Zuid. Het is echt een heel grote zorg dat in het bijzonder van de allochtone mannelijke studenten uit Rotterdam-Zuid een buitengewoon laag percentage studiesucces heeft. Slechts een kwart van hen studeert binnen de reguliere nominale tijd succesvol af. Dat moet ons zorgen baren en gelukkig is het ook een zorg van vele Kamerleden en van studenten.
Ik citeer Josefien van Marle, een studente uit Utrecht die een mooie column schreef voor de universiteitskrant: «... diversiteit hoeven we helemaal niet wel of niet te willen, het ís er gewoon en de universiteit heeft zich hier nou eenmaal toe te verhouden. Het is ook een maatschappelijke verplichting ... die ons bestaan mede mogelijk maakt.» «Het bestaan mede mogelijk maken» is een treffende verwoording. Dat is onze opdracht. Ik was afgelopen week in de Verenigde Staten, waar ik wat werkbezoeken heb afgelegd in het kader van hoger onderwijs en mbo. Met betrekking tot een groot aantal zaken betreffende onderwijs ben ik niet jaloers op de Verenigde Staten. Ik ben echter wel jaloers op het feit dat zij diversiteit durven te benoemen, evenals het belang om eerstegeneratiestudenten mogelijkheden te geven voor de overgang van mbo naar hoger onderwijs. Ik kom hier straks op terug.

Ik heb mijn inbreng opgebouwd uit vier blokken: de toegankelijkheid en studiekeuze, het arbeidsmarktperspectief, de selectie bachelorfase en de selectie masterfase.
Ik ga in op de opmerking van heer Rog over de effecten van het studievoorschot. Ik heb de Kamer een brief gestuurd waarin ik inderdaad geschreven heb dat het aantal studenten in het hbo is afgenomen met 8.400. In dezelfde brief heb ik tevens mogelijke verklaringen gegeven voor die daling. Ik noem het boeggolfeffect, studenten die eerder zijn gaan studeren, de tijdelijke dip die we verwachtten – hierover hebben we bij het studievoorschot gesproken – en bewuste aanscherping bij bepaalde opleidingen, zoals de pabo. Daarnaast is er een deel dat wellicht door het studievoorschot te verklaren is en waarvan de cijfers vooralsnog niet anders zijn dan die het Centraal Planbureau (CPB) heeft voorspeld. Deze cijfers moeten we nader analyseren. Daarover krijgt de Kamer nog de brief inzake de Monitor studievoorschot. Alle verdere conclusies anders dan die ik in mijn brief heb genoemd of die bevestigd zijn in de conclusies van de Vereniging Hogescholen – haar analyse bevestigt ook een mogelijke tijdelijke dip van 2,6% – lijken mij voorbarig. Ik verwijs naar de discussie die wij voeren als de cijfers diepgaander geanalyseerd zijn.

De heer **Rog** (CDA):
Het is goed dat de Minister een nadere analyse uitvoert. We hebben te maken met een zeer kwetsbare en fragiele situatie waarbij 8.400 jongeren niet zijn gaan studeren. Alles wegredeneren en verklaren doet eerlijk gezegd geen recht aan de ambitie van de Minister wat betreft de emancipatiefunctie van het hoger onderwijs en de verheffing van kwetsbare jongeren. Wat voelt de Minister als zij de cijfers ziet? Wat voelt zij als zij ziet dat 8.400 jongeren niet naar het hbo zijn gegaan, terwijl zij dit een jaar eerder wel deden? Wat doet dit met de Minister?

Minister **Bussemaker**:
Het zou goed zijn als we niet alleen over gevoel spreken, maar ook over feiten. Dat probeer ik te doen. Ik probeer het cijfer van 8.400 nader te analyseren. Voor dat aantal zijn verschillende oorzaken. Deze heb ik net genoemd en zal ik niet herhalen. We moeten bekijken waar de effecten zitten. Daarom ben ik ook heel erg voor die monitor. Overigens moeten we ook bekijken waar we überhaupt nog verbeteringen kunnen aanbrengen om de toegankelijkheid te garanderen. Er kunnen immers noden zijn die meer onze aandacht vragen. Het is zorgelijk dat van alle allochtone mannelijke studenten in een stad als Rotterdam nog geen 25% na vier jaar een diploma heeft gehaald. Het verbeteren van dit percentage moet een opdracht van ons zijn. Ook zorgelijk is het percentage van 16,2% studenten dat in het eerste jaar van het hbo afhaakt en verdwijnt. Dit percentage zet ik af tegen het genoemde percentage van 8,6% bij de instroom van het hbo. Als we hieraan iets kunnen doen, maken we meters. Van al die dingen wil ik de feiten weten. Uiteindelijk maak ik me zorgen in algemene zin, precies zoals ik in het begin zei, als het hoger onderwijs niet de toegankelijkheid biedt die we met zijn allen willen. Ik besef dat er geen simpele oplossingen zijn. Ik constateer dat van twee kinderen die allebei dezelfde Cito-score halen aan het eind van de basisschool, de een vijf keer zoveel kans heeft als de ander om op het hbo te eindigen. Dit is niet het effect van welke simpele maatregel dan ook. Ik zal ook nooit zeggen welke regering of partij daar eenzijdig verantwoordelijk voor kan zijn. Het moet een maatschappelijke opdracht van ons allemaal zijn die verdergaat dan onderwijs alleen, hoe cruciaal onderwijs ook is.

De heer **Rog** (CDA):
We hebben te maken met een ervaren Minister die retorisch zeer begaafd is. We stellen een specifieke vraag over 8.400 jongeren die niet zijn gaan

studeren, van wie ten minste 2.500 aantoonbaar als rechtstreeks gevolg van het leenstelsel niet zijn gaan studeren. Dit zegt althans de Vereniging Hogescholen. Vervolgens verbreedt de Minister de problematiek meteen en begint zij te praten over allochtone jongeren en over andere bestaande problemen, om een soort mist te creëren en de keiharde feiten, de gevolgen van haar beleid, in deze mist te laten verdwijnen. Het is de werkelijkheid. Wat zegt de Minister over de duizenden jongeren die als rechtstreeks gevolg van het leenstelsel niet zijn gaan studeren. Is dit gewoon collateral damage? Accepteert de Minister dit of gaat zij wat doen?

Minister **Bussemaker**:
Ik weet niet of de heer Rog goed geluisterd heeft, maar ik heb omstandig uitgelegd dat in het aantal van 8.400 verschillende elementen zitten. De heer Rog schermt steeds met de Vereniging Hogescholen, maar deze stelt ook vast dat er sprake is van een boeggolfeffect. Daarnaast stelt zij vast dat de maatregelen bij de pabo's – deze hebben inderdaad alleen effect op de hogescholen – een belangrijke invloed hebben. We constateren allemaal dat we meer precieze gegevens willen weten om precieze analyses te krijgen, zodat we beter kunnen bedenken of en waar we nadere maatregelen moeten nemen. Een van de maatregelen die ik sowieso al heb genomen in het kader van het studievoorschot en de strategische agenda, is het verder inzetten op de overgang van mbo naar hbo, omdat daar potentieel kwetsbare groepen zitten. Dat kunnen we enkel doen, omdat we die extra middelen krijgen.
De heer Rog heeft gevraagd naar de rapporten van de Europese Commissie. Hij zei: het is toch een schandaal wat zij zegt. Ik nuanceer het even. Het rapport is van de Europese Commissie en besteedt terecht aandacht aan het studievoorschot in het kader van grote structurele veranderingen. We hebben al eerder gezegd dat dit de grootste verandering in 30 jaar is met betrekking tot de studiefinanciering. De Commissie geeft, net als ik, aan dat er op theoretische en empirische gronden een rechtvaardiging is voor de verhoging van de eigen bijdrage van studenten. Tegelijkertijd spreekt zij haar zorgen uit over de daadwerkelijke gevolgen. Wij hebben steeds gezegd dat we de effecten willen weten. Om die reden monitoren we het en de eerste monitorrapportage van het studievoorschot ligt dit voorjaar bij de Kamer.
Ik kom op een algemener punt, namelijk de toegankelijkheid van het hoger onderwijs en de overgang naar studeren. Er is de afgelopen jaren veel aandacht geweest voor het studiekeuzeproces. Er is nog veel te verbeteren en daar loop ik niet voor weg. Het vervroegen van de aanmelddatum en het invoeren van de studiekeuzecheck zijn heel belangrijke stappen voorwaarts om studenten een veel bewustere keuze te laten maken en veel bewuster te laten nadenken over de vraag waar ze aan beginnen. Uit de eerste signalen van studiejaar 2014–2015 blijkt dat het aantal studenten dat een bewuste studiekeuze maakt, blijft stijgen en dat de daling van de uitval en de switch onder eerstejaarsstudenten ook in 2015 heeft doorgezet. We zijn er nog niet – laat daarover geen misverstand bestaan – maar we zijn wel op de goede weg.
Er vindt steeds meer samenwerking plaats tussen vo-scholen en mbo-instellingen aan de ene kant en tussen hogescholen en universiteiten aan de andere kant. Deze samenwerking in de onderwijsketen zorgt ervoor dat aankomende studenten beter voorbereid zijn op het hoger onderwijs. De heer Mohandis vroeg naar de samenwerking tussen mbo en hbo en naar de motie-Mohandis/Jadnanansing om op regionaal niveau de samenwerking inzake doorstroming te intensiveren. De motie is in lijn met de strategische agenda en heeft betrekking op precies dat punt waaraan ik zeer hecht. Het is van belang om ervoor te zorgen dat ook op regionaal niveau de samenwerking verbeterd wordt.

Ik ben heel blij dat we vanaf het studiejaar 2016–2017, dus vanaf september, keuzedelen invoeren in het mbo. Dat is een megastap voor het mbo. Hierdoor kan het mbo responsiever worden en kan er meer maatwerk worden toegepast. De keuzedelen komen dus voor de overgang van mbo naar hbo. Studenten kunnen daar dan specifiek uit kiezen. De groep studenten op het mbo kan beter gelokaliseerd worden en ervaring opdoen met alle elementen die samenhangen met de studiekeuzecheck en matching. Ik denk met name aan proefstuderen en dergelijke.

Ik wil bekijken wat er nog meer mogelijk is. Ik vertelde net dat ik in de Verenigde Staten ben geweest. Ik ben echt geïnspireerd geraakt door wat ze daar «transfer checks» noemen – dat betreft hier de stap van mbo naar hbo – waarbij studenten als peers een heel belangrijke functie vervullen. Studenten op het hbo bekijken hoe zij vanuit hun eigen ervaring studenten die van het mbo komen en zo'n keuzedeel volgen, kunnen begeleiden. Dat is een van de ideeën die ik mee terug heb genomen om verder uit te werken.

De website Studiekeuze123 is van belang om informatie te geven over open dagen, maar ook over geaccrediteerde opleidingen, net zo goed als dat de studiebijsluiter van belang is, ook een nieuw initiatief. Deze stappen hebben we vrij recentelijk gezet.

Alle Kamerleden hebben verwezen naar de studiekeuzecheck. Duidelijk is geworden dat er ten aanzien van de wo-bacheloropleidingen een fout in de studiebijsluiter is geslopen over het percentage mensen dat anderhalf jaar na hun afstuderen werk op niveau heeft gevonden. Het cijfer over de hbo-bacheloropleidingen klopt gelukkig wel. Net als Studiekeuze123 en de VSNU betreur ik de fout. Op dit moment zijn alle studiebijsluiters gerepareerd en geven ze het juiste percentage weer, namelijk het percentage studenten dat binnen anderhalf jaar na afronding van een aansluitende masteropleiding werk op niveau heeft. De gecorrigeerde bijsluiter is opgenomen op de website van Studiekeuze123 en verzonden aan alle universiteiten. Toekomstige studenten die dit voorjaar hun studiekeuze maken, kunnen nog gebruikmaken van de juiste gegevens.

Daarnaast zijn er vorige week verschillende berichten in de media verschenen naar aanleiding van de publicatie van de studiekeuzegids en DeDecaan.net. In die publicatie worden onder andere vraagtekens gezet bij de onafhankelijkheid en de correctheid van de informatie op Studiekeuze123. Die kritiek is niet terecht. Ik hecht eraan om dat hier te benadrukken. Studiekeuze123 heeft mij, met de koepels en de studentenbonden, laten weten dat zij de kritiek op de kwaliteit van de studiekeuze-informatie onterecht vindt.

Dit brengt mij op de vraag van de heer Mohandis of studenten wel sterk genoeg zijn om eventuele correcties te plegen wat betreft de positie van Studiekeuze123. Naar aanleiding van de kritiek hebben de koepelorganisaties en de studentenbonden samen met Studiekeuze123 in een reactie laten weten dat men onverminderd hecht aan een onafhankelijke en transparante studiekeuze en dat die inmiddels geborgd is middels een onafhankelijke voorzitter en een onafhankelijk deskundigenpanel. Dit panel kijkt in het bijzonder naar de dataverwerking die Studiekeuze123 uitvoert om tot de gepresenteerde gegevens in de studiebijsluiter te komen.

Naar aanleiding van de publicatie van de keuzegids en DeDecaan.net heeft Studiekeuze123 ook aan ResearchNed gevraagd om kritisch naar de processen van Studiekeuze123 te kijken. ResearchNed kijkt derhalve op dit moment samen met de koepels en de bonden naar de inhoud en de omvang van de informatievoorziening in de studiebijsluiter en de verdere informatie op de site van Studiekeuze123.

Dan is er nog het specifieke punt van de governancestructuur. Kunnen de studentenbonden hierover genoeg hun stem laten horen? Ik zal bekijken of er aanleiding is om de governancestructuur te evalueren, ook in het kader van de objectiviteit en onafhankelijkheid van de studiekeuze-

informatie. Tegelijkertijd wil ik de betrokkenheid van de instellingen, koepels en studentenbonden bij vervolgtrajecten niet kwijt. Deze moeten op een of andere manier heel direct betrokken zijn. De data-analyse kan binnen Studiekeuze123 plaatsvinden en voor de governancestructuur is een onafhankelijk onderzoek denkbaar. Beide gegevens wil ik bij elkaar betrekken en in een rapport aan de Kamer sturen. Ik verwacht dat ik dat voor de zomer zal doen.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik wil iets preciezer weten wat het rapport gaat opleveren. Ik heb mede namens de heer Mohandis gezegd dat het belangrijk is dat de studiekeuze-informatie betrouwbaar en onafhankelijk is. Daarnaast moet zij relevant en goed vindbaar zijn. Ik kan verschillende voorbeelden geven waarbij dat niet het geval is. Uit zowel het rapport dat de Minister aanhaalde als ook uit een onderzoekje dat ik van het ISO heb gekregen, blijkt dat bij vijf van de twintig onderzochte opleidingen de cijfers van Studiekeuze123 niet kloppen met wat de opleidingen zelf zeggen. In meer dan een derde van de gevallen worden Studiekeuze123 en de bijsluiter op geen enkele wijze genoemd in de studie-informatie, ook niet met een linkje. Ook mijn eigen ervaring is dat de informatie gewoon niet vindbaar is. Het probleem behelst meer dan slechts een paar stukken data. Sterker nog, dit wordt ook beaamd door de koepels. Ik wil voorkomen dat we inzoomen op twee kleine probleempjes. Het onderzoek moet gaan over onafhankelijkheid, betrouwbaarheid en vindbaarheid. De scope moet breed zijn. Anders lossen we alleen een deelprobleempje op.

Minister **Bussemaker**:
Dat is een goed punt. Misschien ben ik er iets te snel overheen gegaan. Precies de punten die de heer Duisenberg noemt, moeten in de datacontrole zitten. Hebben we nu de juiste data en zijn ze voldoende vindbaar? Op grond daarvan moeten we een verdere verbeterslag van het gehele studie-informatiesysteem en van Studiekeuze123 maken. Ik wil dit doen op basis van de terechte kritiek die ik mij aantrek en die ook de instellingen en de studentenbonden bezighoudt. Ik heb overigens geen signalen dat er bewust informatie wordt achtergehouden of dat instellingen niet willen meewerken. Een en ander vraagt echter wel dat alles heel goed op elkaar aangehaakt en geschakeld moet zijn, waarbij soms ook definitiekwesties een rol kunnen spelen. Zoals Studiekeuze123 nu functioneert, met een onafhankelijke voorzitter en het onafhankelijke deskundigenpanel, kan het met al deze vragen zelf aan de slag. De vraag of een andere governancestructuur wenselijk is, is lastig om aan betrokkenen te stellen, want die moeten dan over hun eigen organisatie oordelen. Ik kan me bedenken dat dat het nuttig is om daarover een onafhankelijk advies te vragen. Ik zal de vragen van de heer Duisenberg doorgeleiden. Zo stelde hij bijvoorbeeld de vraag of men op een website van een universiteit gemakkelijk wordt doorgeschakeld naar de studiebijsluiter. Dit soort vragen zal ik ook meenemen.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Los van de voorbeelden – ik zal er niet nog meer aanhalen – hoor ik graag nog de bevestiging van de Minister dat de informatie betrouwbaar, relevant voor de studiekeuze en vindbaar moet zijn. Mijn doelstelling is dat de informatie veel bewuster en prominenter naar voren komt bij het maken van de studiekeuze. Deze randvoorwaarden geef ik mee. Wil de Minister dit bevestigen?

Minister **Bussemaker**:
Ja, dat bevestig ik graag. Ik zeg er wel bij dat het een proces is waarvan we steeds moeten leren. Het zal niet in één keer perfect zijn, ook niet na de huidige evaluatie. Er zitten soms definitiekwesties achter waarover we

kunnen discussiëren. De heer Van Dijk vroeg bijvoorbeeld om een beter criterium dan de twaalf uur in de definitie van een baan. Hierover kunnen we discussiëren. De definitie van een volwaardige baan geldt echter overal en wordt ook in alle CBS erkende statistieken als gangbare definitie meegenomen. Daar kunnen we van alles van vinden, maar we moeten vergelijkbare informatie hebben. Om die reden hebben we bij Studiekeuze123 gezegd dat we bij informatie over een baan en het salaris uitgaan van een volledig contract. Dat soort vragen zullen we altijd krijgen, maar ik wil heel graag proberen om met de instellingen en de studenten tot verbeterstappen te komen.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik dank de Minister voor de toezegging om een en ander grondig uit te zoeken en ook het aspect erbij te betrekken van partijen die de onafhankelijkheid moeten borgen. Dat is altijd ingewikkeld. Het kritisch kijken naar de governancestructuur moet op een onafhankelijke manier plaatsvinden. Ik neem aan dat de Minister dat ook toezegt bij wat ze hierover heeft gezegd. Tot slot is de insteek niet om de sectorraden, de instellingen, geen onderdeel te laten zijn van Studiekeuze123. Het is belangrijk dat het in publieke handen blijft. Laat ik dat vooropstellen. Het is belangrijk dat we de onafhankelijkheid echt borgen en dat we bekijken hoe we de structuur dusdanig kunnen versterken dat de checks-and-balances gezond zijn. Dat zouden we tegen het licht moeten houden. Kan de Minister dit meenemen in het onderzoek of moet er een Kameruitspraak over komen? Het maakt mij niet uit. Ik kan een motie indienen, maar we kunnen elkaar ook aankijken en zeggen dat we het gewoon doen. Dan luister ik ook naar de heer Rog die zei dat we het aantal moties een beetje moeten beperken.

Minister **Bussemaker**:
Dat zal ik doen. De Kamer heeft afgelopen dinsdag een belangrijke uitspraak gedaan om geen moties in te dienen als het niet nodig is. Ik zeg de heer Mohandis toe dat ik deze punten erbij betrek. We hebben de instellingen nodig om de gegevens te verzamelen. Als we willen dat deze goed worden bijgehouden en inzichtelijk en betrouwbaar zijn, kan dat niet zonder de instellingen. Zij kunnen als enige de gegevens leveren. Tegelijkertijd willen we dat er een leving playing field is in het overleg bij Studiekeuze123. Dat kunnen we deels doen door middel van een onafhankelijk voorzitter. Als er nog meer nodig is, bekijken we dat. We kunnen een soort SER-formule bedenken, waarbij we er kroonleden, onafhankelijke leden, in opnemen. Misschien zijn er nog andere modellen denkbaar. Hier denk ik aan als ik het heb over de governancestructuur. Een en ander staat dus los van de vraag en de voorbeelden van de heer Duisenberg.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik dank de Minister voor de duidelijkheid. Dat is een motie minder. Ik onderstreep nog even waarom het zo van belang is. We vragen meer van studenten. Zij moeten ervan op aankunnen dat wat ze voorgeschoteld krijgen correct is. Daarover moet geen discussie ontstaan. We hadden eerder al een discussie over het baanperspectief en de aansluiting op de arbeidsmarkt. Weet waar je aan begint. De informatie moet op orde zijn. Dat is geen garantie dat men een baan vindt, maar de percentages en cijfers moeten gewoon kloppen.

Minister **Bussemaker**:
De heren Rog en Mohandis vroegen hoe het staat met de uitvoering van de motie-Rog over matching, met de opmerking dat het soms gewoon een online vragenformulier is en de vraag wat goede voorbeelden zijn. Ik ben het er helemaal mee eens dat het van groot belang is dat we goed moeten leren van de matchingsprocedure. Deze nemen we mee om te

bekijken wat wel en wat niet werkt. We zijn bezig met de Monitor Beleidsmaatregelen 2015 en het ISO is bezig met een onderzoek naar de studiekeuzecheck. Deze publicatie wil ik afwachten. Dan hebben we een eerste inzicht in wat wel en wat niet werkt aan de studiekeuzecheck en kunnen we tezamen met instellingen en studentenbonden bekijken welke informatie we hebben en welke aanvullende informatie nodig is. We weten reeds dat vooral die activiteiten positief uitwerken waarbij aankomende studenten naar de instelling gaan en echt ondergedompeld worden in de vraag wat studeren en wat de opleiding betekent. Dat kan bijvoorbeeld via proefstuderen, waarmee goede ervaringen zijn. Er zijn ook instellingen die zelf hun eigen afdelingsonderzoek laten monitoren. Lang niet alle opleidingen binnen eenzelfde hogeschool of universiteit gaan hier op dezelfde manier mee om. Het is een heel belangrijk thema om te volgen. Vervolgens moeten we er verder met de instellingen en de studentenbonden over spreken om tot verdere verbeteringen te komen op grond van de vraag welke voorbeelden al dan niet goed werken. Als voorbeelden niet goed werken, moeten we daarmee stoppen. Daar moet ieder over en weer lessen uit trekken. Voorbeelden die goed werken, kosten de instellingen tijd en energie, maar als we daarmee het uitvalpercentage kunnen terugdringen, moeten we alles op alles zetten. Ik zeg dat nog maar een keer. Alleen al in het eerste jaar valt meer dan 16% van de hbo-studenten uit. Dit is in de eerste plaats frustrerend voor de studenten, maar het is ook heel vervelend voor instellingen en zonde van het geld dat ermee gemoeid is.
De heer Mohandis vroeg naar het opnemen van informatie over de stage in de voorlichting en de studiebijsluiter. Het is niet zo gemakkelijk om aan bruikbare en betrouwbare informatie over stagemogelijkheden te komen. Deze verschillen per regio en per arbeidsmarktsector en zijn conjunctuurgevoelig. Het is nuttig om te bekijken of we deze informatie kunnen opnemen in de voorlichting en de studiebijsluiter voor studenten die een opleiding willen kiezen waarbij stage een verplicht onderdeel is. We moeten het niet voor alle opleidingen doen. Ik zal de mogelijkheden bekijken en deze voorleggen aan Studiekeuze123. Zij moeten de informatie ook opnemen.
De heer Mohandis heeft gevraagd naar het initiatief om te komen tot een gezamenlijke jaarlijkse alumnimonitor. Er zijn er nu al twee, een voor het hbo, de HBO Monitor, en één voor het wo, de nationale alumni-enquête. In beide worden gegevens verzameld, zowel kwalitatief als kwantitatief. Ik zie de voordelen van het samenvoegen; ik ga hierover dus het gesprek aan met de VSNU en de Vereniging Hogescholen. Daar zal ik de studentenbonden bij betrekken. Een en ander kan wellicht in een volgende stap in een betere vorm worden opgenomen, maar dan moeten we wel vergelijkbare gegevens hebben. Zo blijven we bezig met verbetering, niet alleen dit voorjaar met de toezeggingen die ik eerder al deed, maar ook op langere termijn.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik dank de Minister voor haar laatste toezegging. Een voordeel voor het samenvoegen van de monitors is dat beide niet erg verschillen in hun werkwijze. Dat geeft kansen. Ik vraag de Minister niet alleen om een gesprek aan te gaan met de VSNU en de VH, maar om ook een wat dwingender gesprek te voeren over het feit dat het noodzakelijk is om over het eigenbelang heen te stappen.

Minister **Bussemaker**:
Het moet wel kunnen. Mijn toezegging is dat ik het gesprek aanga. Het is niet geheel vrijblijvend, maar data-afstemming is vaak ingewikkelder dan weleens in eerste instantie wordt gedacht.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Als we daarvan voor het zomerreces iets terugkrijgen, is dat het moment om erover door te praten.

Minister **Bussemaker**:
Ik neem het mee in de toezegging die ik net heb gedaan.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik dank de Minister hiervoor. Ik kom nog even terug op het punt van de stages. Mijn voorstel was alleen gericht op opleidingen waarbij een stage verplicht is. Ik zie ook wel in dat het complex is om het bij alle opleidingen in te voeren. We hebben vaker gesproken over de stageproblematiek in het mbo, maar we moeten niet vergeten wat studievertraging kan betekenen voor studenten in het hbo die het stagelopen onderschatten. Voor hen is het vaak moeilijker om een stage te vinden. Daarom is het belangrijk om de stage-ervaring, ingeval deze verplicht is, op de een of andere manier onderdeel te laten zijn van de studiebijsluiter. Dat is mijn pleidooi. Als de Minister dit voorstel serieus omarmt, komen we een stap verder. Ik heb zelf ervaren dat de stagemogelijkheden in het hbo beter zijn dan die in de mbo. Ze zijn echter nog niet ideaal, dus daar is nog een verbeterslag mogelijk.

Minister **Bussemaker**:
Ik heb de toezegging net al gedaan, maar ook hiervoor geldt dat ik deze meeneem bij de eerdere toezegging over data-afstemming met Studiekeuze123. Daarin loopt ook de evaluatie van de matching mee.
Ik kom op het arbeidsmarktinitiatief dat hier heel nauw verband mee houdt, maar wel een andere invalshoek betreft. Laat ik vooropstellen dat het wenselijk is dat hbo-studenten en wo-studenten een baan kunnen vinden die aansluit bij hun opleiding. Naar aanleiding van de gegevens uit de uitzending van De Monitor, waarnaar verschillende Kamerleden verwezen, heb ik aangegeven dat sommige psychologiestudenten zeer moeilijk een baan kunnen vinden. Hierbij kan de keuze voor de masteropleiding een rol spelen. De indruk is dat vooral mensen die een klinische psychologiemaster hebben gevolgd, moeite hebben om een baan te vinden. In de gecorrigeerde studiebijsluiter staat weergegeven dat gemiddeld 53% van de afgestudeerde masterstudenten psychologie anderhalf jaar na het afstuderen een baan op niveau heeft. Dat is vergelijkbaar met de opleiding bouwkunde of de opleiding industrieel ontwerpen, waarbij 54% na anderhalf jaar een baan op niveau vindt. Voor andere opleidingen is het arbeidsmarktperspectief veel positiever. Na de lerarenopleiding tweedegraads Duits vindt bijvoorbeeld 77% binnen anderhalf jaar werk op niveau en na de hbo-opleiding muziek is dit 61%. Ik geef deze voorbeelden, omdat er weleens gedacht wordt dat het grote groepen opleidingen betreft. Het gaat dus niet over alle psychologieopleidingen en het is ook niet zo dat alle kunst- en cultuuropleidingen altijd tot werkeloosheid opleiden. Dat is geenszins het geval en we moeten dus goed naar de feiten kijken. Uit CBS-gegevens blijkt dat hoger opgeleiden vaak iets langer dan anderhalf jaar nodig hebben om werk op niveau te vinden. Het ROA voert op dit moment een onderzoek uit waarbij de arbeidsmarktsituatie vijf jaar na het afstuderen wordt gemeten en verwacht het in de tweede helft van 2016 af te ronden. Dat onderzoek is relevant, omdat we met een snel veranderende arbeidsmarkt te maken hebben en omdat we de afgelopen tijd met de recessie te maken hebben gehad. Daarnaast zit er een verschil tussen wo en hbo – diverse Kamerleden hebben ernaar verwezen – zoals er ook een verschil zit tussen hbo en mbo. De afstand tot een specifiek beroep is bij de meeste wo-opleidingen groter dan bij het mbo, hoewel er natuurlijk ook beroepsgerichte wo-opleidingen zijn zoals medicijnen.

De heer Rog gaf aan dat het zorgelijk is dat wo-psychologen niet op wo-niveau werken en snel banen innemen van hbo-studenten. Dat ben ik helemaal met de heer Rog eens. Straks nemen hbo-studenten weer de banen in van mbo-studenten. Dit is onwenselijk, maar hoe moeten we er mee omgaan? Het betekent dat we duidelijkheid moeten scheppen over loopbaankansen. Dan komen we terug op het vorige punt. We moeten instellingen gezamenlijk verantwoordelijk maken en zo min mogelijk tornen aan de vrije keuze van studenten. Ik zeg nadrukkelijk dat het volgen van een opleiding in het hoger onderwijs niet alleen bedoeld is voor de vacature op de arbeidsmarkt. De heer Rog zei dat terecht. Veel opleidingen leveren misschien niet een direct economisch rendement op, maar zijn wel van heel groot belang voor de samenleving. Het is tevens belangrijk dat aankomende studenten nadenken over de vraag welk inkomen zij kunnen verdienen. Dat is deels een bewuste keuze. We willen voorkomen dat heel grote groepen studenten een studiekeuze maken en zeker als dat komt door onvindbare, niet adequate of verkeerde informatie aan het einde van hun studie zeggen: ik had gedacht dat ik er mooi werk in zou kunnen vinden. We willen niet dat mensen onnodig in de kaartenbakken van het UWV belanden.

Het is heel belangrijk – dat zal ik straks illustreren aan de hand van meer precieze antwoorden – dat we beseffen dat instellingen een grote verantwoordelijkheid hebben. Nog belangrijker is het feit dat zij een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben. Deze kan leiden tot het instellen van een numerus fixus, bijvoorbeeld bij geneeskunde en mondzorgkunde. Daar trekt men gezamenlijk goed op. In de kunstensector heeft men inmiddels een sectorplan gemaakt en zijn er afspraken gemaakt over de instroomreductie in de bachelor. Deze hebben de afgelopen jaren geleid tot een reductie van iets meer dan 800 studenten. Men maakt dus een verantwoorde afweging die uitgaat van het belang van de student en de afgestudeerde en beperkt de verantwoordelijkheid niet tot de eigen instelling. Bij voornoemde voorbeelden gaat het goed. Tegelijkertijd zijn er voorbeelden waar het minder goed gaat. Daarbij is het van groot belang dat we goede gesprekken voeren met de instellingen. We moeten een onderscheid maken tussen verschillende vormen van verantwoordelijkheid. We kunnen een arbeidsmarktfixus instellen. De heer Van Meenen wil alleen nog maar landelijke fixi. Een arbeidsmarktfixus beschouw ik echter als een ultimum remedium wanneer andere instrumenten niet werken. Het is immers een nogal grof middel om in te zetten. Daarmee duperen we heel veel studenten die niet meer de studie van hun eerste voorkeur kunnen volgen. Dat blijf ik vooropstellen.

Het is van groot belang dat we de student zo goed mogelijk informeren over zijn of haar kansen op de arbeidsmarkt en ook zo goed mogelijk toerusten voor de arbeidsmarkt. Bij de ene afstudeerrichting is de arbeidsmarktkans aanzienlijk hoger dan bij de andere. Dan komen we weer terug op het belang van de studiebijsluiter, Studiekeuze123 et cetera. Die informatie moet zo goed mogelijk zijn. Studiekeuze123 en de studiebijsluiter hebben de bedoeling om arbeidsmarktprognoses te vermelden met conjunctuurgevoeligheden en uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen. Die zijn immers ook niet voor elke opleiding hetzelfde. Deze gegevens geven een indicatie en moeten studenten stimuleren om een bewuste keuze te maken, maar ze geven geen garantie. Wij kunnen in de arbeidsmarkt van vandaag geen garanties geven op banen, omdat banen snel veranderen, omdat we deels opleiden voor banen die nog niet bestaan, omdat sectoren opeens om wat voor reden dan ook veranderen. In Noorwegen hebben ze binnen een paar jaar allemaal mensen opgeleid van wie ze dachten dat ze in de energie-industrie en de olie zouden gaan werken, maar deze sector blijkt opeens totaal veranderd te zijn. Een baangarantie kunnen we dus niet geven. Ik ben het met de heer Rog eens dat we ons daar niet blind op moeten staren, ook niet bij de studiekiezer. Het is echter wel van het grootste belang dat de informatie goed wordt

meegenomen en dat we daarvoor de vaardigheden aanbieden. We moeten studenten bewuster maken van het arbeidsmarktperspectief.
De heer Duisenberg vraagt of ik me bij de studiekeuzecheck explicieter richt op de arbeidsmarktsituatie. Ja, deze past daarbij, maar ook een studiekeuzecheck is niet alleen bedoeld om de kansen op de arbeidsmarkt te checken. De heer Duisenberg zei dat zelf ook. Studenten die intrinsiek gemotiveerd zijn en goed nagedacht hebben over wat hun belangstelling heeft en wat ze willen, hebben de grootste kans op studiesucces. Uit onderzoek van ResearchNed blijkt dat de meerderheid van de studenten het arbeidsmarktperspectief laat meewegen bij de studiekeuze. We mogen van studenten verwachten dat zij zich goed informeren, maar dan moet de informatie ook kloppen en vindbaar zijn et cetera. Ik verplicht de aandacht voor het arbeidsmarktperspectief binnen de studiekeuzecheck niet, ook omdat die informatie te verschillend is, maar ik wil de informatie in de studiebijsluiter en op Studiekeuze123 wel zo optimaal mogelijk maken. De heer Duisenberg heeft gevraagd of ik bereid ben om aansluitend bij de voorstellen van het ISO de CDAO te vragen om de bestaande opleidingen door te lichten op arbeidsmarktperspectief, niet alleen aan het begin van een nieuwe opleiding maar ook tussentijds. De eerste verantwoordelijkheid voor de aansluiting van bestaande opleidingen op de arbeidsmarkt ligt bij de instellingen zelf. Ik stimuleer de instellingen om deze verantwoordelijkheid te nemen. Deze leg ik liever niet bij een externe organisatie, omdat de instellingen dan achterover kunnen gaan leunen en, als ze dat zouden willen, op die manier weer kunnen proberen om de gegevens te mooi voor te stellen. Instellingen moeten zelf de goede voorbeelden volgen.
De heer Mohandis vroeg hoe het staat met het samenvoegen van opleidingen. Dat is hierbij echt cruciaal en ik zie al goede voorbeelden, met name in het hbo. In de technieksector en de economiesector hebben sectorale analyses plaatsgevonden door de CDAO, waarna de sector zelf aan de slag is gegaan met het maken van voorstellen voor een herordening van het aanbod. Ik zei net al dat de kunstensector sectorplanafspraken heeft gemaakt over meer samenwerking en capaciteitsreductie. Ook in de geesteswetenschappen – we hebben de discussie over kleine talen gehad – neemt de sector zelf initiatieven. Die combinatie is interessant, omdat we samen met en op grond van de CDAO een sectoranalyse kunnen maken waar de instellingen zelf aan zet zijn, zelf eigenaar van het probleem zijn en zelf afspraken maken over reductie, samenvoeging en profielopbouw. Bij de hbo-opleidingen techniek was het gegeven dat het aanbod voor aankomende studenten niet helder was, een reden om samen te voegen. Er speelt meer mee dan de arbeidsmarktkansen. Ook voorlichting aan aankomende studenten speelt mee.
Ik zeg toe dat ik een verkenning zal doen naar opleidingen waarvoor de Beleidsregel doelmatigheid geldt, ook naar bestaand beleid. We moeten echter ontzettend oppassen voor heel vergaande beoordelingssystemen op papier. Ik ben zeer beducht voor het laten beoordelen van alle opleidingen door de CDAO. We hebben recentelijk discussies gehad over accreditaties. Als we elke opleiding door de CDAO laten beoordelen, brengt dat een enorme bureaucratische last met zich mee. Daarbij is het de vraag of de CDAO altijd goede arbeidsmarktvoorspellingen kan doen voor opleidingen. Ik hoor bijvoorbeeld – een van de Kamerleden zei dat ook – dat een instelling een opleiding wil aanbieden waarvoor volgens de CDAO geen arbeidsmarktperspectief is. De instelling wijst echter op het feit dat bijna al haar studenten naar het buitenland gaan. Het voorbeeld van Wageningen werd genoemd, maar het geldt ook voor opleidingen bij andere universiteiten. Bij die verkenning wil ik ook bekijken of we de lijn van een periodieke analyse van de CDAO van het opleidingsaanbod per sector, zoals we die de afgelopen jaren hebben gevolgd, niet ook op de bestaande opleidingen moeten betrekken, zodat die lijn vervolgens wordt opgepakt door de sector, zoals bij techniek en cultuur en kunst is gebeurd,

en dat we daarbij ook het tegengaan van versnippering van het aanbod betrekken en het onderscheid tussen hbo en wo. Hoe dicht zit men op de beroepspraktijk?
Daarnaast wil ik met het nieuwe macrodoelmatigheidsbeleid de voorspelbaarheid van de CDAO verbeteren, want ook daar zit nog een probleem. Nu worden adviezen lang niet altijd herkend door instellingen. Ik noemde al het voorbeeld van de internationale arbeidsmarkt. Bovendien was de CDAO negatief over een hbo-master in de kunst, terwijl wij net in het kader van het sectorakkoord afspraken hadden gemaakt over capaciteitsbeperking bij de bachelor en meer specialisatie in de master. Ik zeg de Kamer de verkenning toe, maar ik doe deze vanuit een aantal vragen die ik zelf stel bij het functioneren van de CDAO. We hebben recentelijk bijna een geheel nieuwe CDAO benoemd. Dit is dus het moment om te bekijken hoe de CDAO beter kan werken. Ik zeg dit ook vanuit mijn algemene uitgangspunt dat de instellingen meer gezamenlijk moeten optrekken. De discussie speelt ook bij het instellen van een numerus fixus. Er gebeurt te veel op instellingsniveau en we moeten kijken naar landelijke afspraken. Dat lukt niet altijd. De afgelopen jaren is het bijvoorbeeld bij wo-rechten niet gelukt om goede afspraken te maken. We zien nu dat bij een aantal opleidingen de numerus fixus wordt afgeschaft, zoals bijvoorbeeld bij de hbo-opleiding toegepaste psychologie. Dat is op zich goed. Ik kom er zo op terug bij het volgende blokje. Hier kunnen redenen voor zijn. Gezien de cijfers moet ik vanuit mijn stelselverantwoordelijkheid de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de instellingen meer stimuleren. Deze wil ik niet laten overnemen door een externe instelling door alles alleen bij de CDAO te leggen. Ik heb de CDAO nodig, maar wel in een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Ik kom er in juni op terug in een brief over het nieuwe macrodoelmatigheidsbeleid. Dat mag de Kamer als een toezegging beschouwen. In deze brief betrek ik de vraag die door de heer Duisenberg is neergelegd en die in de brief van het ISO zit, evenals de opmerkingen die ik hier allemaal maak en de alternatieve vormen om ermee om te gaan. In alle gevallen betrekken we de CDAO, want die is daarbij sowieso nodig.
Ik wil ook kijken naar al bestaande voorbeelden. Hbo-recht heeft zich bijvoorbeeld voorgenomen om in de komende jaren tot een sterkere profilering te komen ten opzichte van de wo-bachelor rechten en tot een profilering tussen de instellingen. Dat zijn interessante initiatieven om ook bij de arbeidsmarktkant te betrekken, want dat betekent dat de instellingen niet allemaal voor dezelfde arbeidsmarkt opleiden.
De heer Duisenberg vroeg of ik andere mogelijkheden zie om het arbeidsmarktsucces van opleidingen belangrijker te maken. Ik noemde al de studiekeuze-informatie, goede voorlichting aan aspirant-studenten en proefstuderen. Betere voorbereiding op de arbeidsmarkt kan ook via stages. Het is raar dat stagelopen bij veel opleidingen in het hbo heel vanzelfsprekend is, maar in het wo helemaal niet. Dat zou meer kunnen gebeuren. Tot slot kan het arbeidsmarktsucces worden vergroot door het alumnibeleid waarover ik net al met de heer Mohandis heb gesproken. Al deze thema's kunnen we meenemen in de kwaliteitsafspraken met de instellingen. Dit is een operatie voor de komende tijd.
De heer Van Dijk vroeg naar het verhogen van de vaste voet. Volgens mij weet hij daar het antwoord al op. We hebben nu een gecombineerd model met 20% vaste voet, 60% inschrijvingen – throughput zou je kunnen zeggen – en 20% outputbekostiging. Het aantal inschrijvingen is natuurlijk relevant, want als we meer studenten hebben, moeten we ook meer onderwijs geven. Een verhoging van de vaste voet biedt geen oplossing voor het probleem van aansluiting op de arbeidsmarkt.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Ik kom graag terug op wat de Minister «het nieuwe macrodoelmatigheidsbeleid» noemt. Ik dank haar voor de toezegging om in juni met een brief

hierover te komen. De Minister plaatst een aantal kanttekeningen waarmee ik het deels eens ben. Ik ben het zeer eens met de constatering dat de instellingen een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben. Ik ben het er overigens ook mee eens dat als dat wordt geconstateerd, de instellingen dan aan zet zijn. Dat is echt stap één. Dat blijkt ook uit het ISO-voorstel en zo zie ik het ook voor mij, maar ik wil voorkomen dat we een te vrijblijvend systeem krijgen, in het belang van de student. Uiteindelijk moet er wel wat gebeuren. Ik haal een voorbeeld aan. Er stond een stuk in het DUB over de fixus die was afgesproken tussen instellingen. Uiteindelijk moest de Universiteit Utrecht meegaan in het opzeggen van haar fixus, omdat andere instellingen dat ook deden. Anders was het effect dat de studenten weggingen naar een andere universiteit. Die dynamiek speelt tussen instellingen en de student is hiervan de dupe. Ik hoop dat de Minister een voorstel doet voor een systeem dat de verantwoordelijkheid bij de instellingen legt, echt tanden heeft en uiteindelijk datgene doet wat in het belang is van de studenten.

Minister **Bussemaker**:
Daarover zijn de heer Duisenberg en ik het eens, want het gaat allemaal over het belang van de studenten. Ik heb net zelf een voorbeeld genoemd van een numerus fixus die tussen instellingen afgesproken zou worden. Omdat uiteindelijk één instelling niet meedoet, valt het gehele systeem in duigen. Dat is natuurlijk volstrekt onwenselijk. Wat is hiervoor de beste oplossing? Daar moet ik ook over nadenken. Ik ben er op voorhand absoluut niet van overtuigd dat de oplossing is dat de CDAO van alle opleidingen tussentijds strakke beoordelingen maakt. Ik heb de afgelopen tijd veel voorbeelden zien langskomen, waarbij sommige dingen over het hoofd zijn gezien en instellingen alleen maar het gevoel hebben dat hun eigenaarschap wordt afgenomen. Instellingen moeten gedwongen worden om samen te werken, maar zij moeten ook het besef hebben dat ze het samen moeten doen en dat een externe organisatie niet voor hen beslist, want dan gaan ze achteroverleunen. Dit soort overwegingen en ook de goede voorbeelden – voornamelijk in de hbo-wereld zie ik de laatste tijd goede voorbeelden – wil ik erbij betrekken.
Ik kom op de selectie in de bachelorfase. Ik ben begonnen met algemene opmerkingen over de toegankelijkheid. Ik hecht zeer aan die toegankelijkheid. Tegelijkertijd kunnen er redenen zijn waarom selectie bij de bachelor te verantwoorden is. Enkele Kamerleden hebben het voorbeeld genoemd van de pabo's. Voor de pabo's hebben zij met mij het besluit genomen om strenger te zijn en een selectie in te voeren. Ik ben er nog steeds van overtuigd dat het wenselijk is om het daar te doen. Er kunnen ook andere redenen zijn, zoals bij de kunstopleidingen waarbij het om artistieke kwaliteiten moet gaan en niemand zal betwisten – ik heb dat tenminste niemand horen doen – dat men er niet zomaar naartoe kan als men dat wil. Anderzijds hebben we geneeskunde. Dit is een dure opleiding die heel gewenst is onder studenten. Daar zit een arbeidsmarktelement aan. De selectie moet altijd heel goed verantwoord zijn en kan alleen in bepaalde gevallen. Selectie mag niet leiden tot een onnodige belemmering voor toegankelijkheid. Daarbij zal ik dus steeds bekijken of het gewenst is of niet. Voor het studiejaar 2014–2015 hanteerde 21% van de hbo-bacheloropleidingen een vorm van selectie. Dat waren overwegend kleine opleidingen, met name de kunstenopleidingen. We moeten ons dus niet blindstaren op percentages van opleidingen, want dit betreft maar een heel klein percentage studenten. Voor het wo was dat percentage 14%. Het goede nieuws is dat ik het aankomend jaar een daling verwacht van het aantal opleidingen met een vorm van selectie. Het aantal opleidingen met een numerus fixus neemt aankomend jaar af met 13%. In de techniekopleidingen neemt het aantal opleidingen met een numerus fixus aankomend jaar zelfs af met 25%.

Waar heeft dat mee te maken? We hebben deze discussie ook in het kader van het techniekpact gehad. We willen dat er meer studenten naartoe gaan, maar een aantal universiteiten zei met name: we moeten wel goede docenten hebben; we hebben werkruimte nodig; we hebben vaak laboratoria nodig voor opleidingen; we moeten er zeker van zijn dat we dat alles kunnen bieden. Afgelopen jaar zijn de capaciteitsbeperkingen bij de opleidingen werktuigbouwkunde en bouwkunde vervallen. Kortom, we moeten maatwerk leveren. Daarom is een landelijke numerus fixus, zoals de heer Van Meenen wil, alleen een oplossing in gevallen dat er echt een arbeidsmarktissue aan de orde is. Veel instellingen stellen een numerus fixus in vanwege capaciteitsproblemen. Zo voorkomen ze dat ze van jaar tot jaar heel sterke schommelingen krijgen of, zoals bij techniek, werktuigbouwkunde, door toenemende interesse van studenten niet het gewenste kwaliteitsniveau kunnen handhaven. Numerus fixus zal op instellingsniveau nodig blijven.
Hoe gaan we daar dan mee om? Doen we dat met een numerus fixus of met een decentrale selectie?

De heer **Van Meenen** (D66):
Voordat we naar dat belangwekkende onderwerp overgaan, heb ik nog een vraag aan de Minister. Bijna 70% van de opleidingen die een numerus fixus instellen, haalt het maximumaantal studenten niet. Is de Minister het mij eens dat er in die gevallen geen goed argument is voor selectie aan de poort? Zij zegt immers dat je heel goed moet kunnen beargumenteren waarom je dit doet. Ik koppel er nog een vraag aan. Ik pleit voor een landelijke numerus fixus. De Minister pleit voor samenwerking, maar die vindt niet plaats. Instellingen stellen vrij willekeurig zelf een numerus fixus in, die ook consequenties heeft voor andere opleidingen. Waarom zegt de Minister niet dat er in principe alleen een landelijke numerus fixus wordt ingesteld en dat instellingen vervolgens met elkaar de totale capaciteit bepalen? Arbeidsperspectief is de enige argumentatie voor het instellen van een fixus, en niet het toevallige idee van een instelling in de trant van: weet je wat, ik ga eens een numerus fixus instellen, dan kan ik in ieder geval lekker selecteren aan de poort; dat aantal haal ik niet, maar dat maakt niet uit; ik ga gewoon mijn selectie toepassen.

Minister **Bussemaker**:
Het is echt een misvatting dat een numerus fixus kan worden gebruikt voor selectie aan de poort. Als een instelling een numerus fixus instelt en het aantal studenten komt daaronder, dan heeft de instelling alle studenten toe te laten. Dat zien we nu ook. Verschillende instellingen vragen een numerus fixus aan voor bepaalde opleidingen omdat zij tot die grens goed onderwijs kunnen geven en voldoende laboratoriumfaciliteiten, stageplekken en gekwalificeerde docenten hebben. Boven die numerus fixus kunnen zij deze zaken niet garanderen, want de keuze van studenten is net als de arbeidsmarkt aan snelle veranderingen onderhevig. Soms is een numerus fixus dus een voorzorgsmaatregel. Ingeval het aantal geïnteresseerde studenten onder de grens blijft, worden ze gewoonweg allemaal geplaatst. Dan kan een instelling niet ineens zeggen dat zij onder die studenten gaat selecteren.

De heer **Van Meenen** (D66):
Die selectie heeft dan allang plaatsgevonden, want pas na de selectie blijkt dat er nog plek over is en dan is het maar zeer de vraag of de studenten nog komen. Die hebben inmiddels een negatieve ervaring, omdat zij zijn afgewezen. Dit is echt een onzinverhaal van de Minister. Het spijt me zeer. Gezien het beperkte aantal interrupties heb ik nog een heel andere vraag. De Minister begon haar bijdrage met een warm pleidooi voor de toegankelijkheid en zij maakt zich in het bijzonder zorgen over de situatie van allochtonen, van de eerstegeneratiestudenten aan het mbo.

De decentrale selectie heeft een negatief effect op de toegankelijkheid voor deze groepen. Hoe kijkt de Minister hiernaar? Ik hoop dat zij er nu in haar bijdrage aan toekomt. Ik stel deze vragen in één interruptie, want halve interrupties mogen niet. Ik wil echter een expliciet antwoord van de Minister op de vraag hoe zij kijkt naar het effect van decentrale selectie op juist deze groep.

Minister **Bussemaker**:
Daar kom ik zo aan toe. Twee jaar geleden hebben wij met de Wet Kwaliteit in verscheidenheid hoger onderwijs – er werd al naar verwezen – niet voor niets heel bewust gekozen voor de overgang van loting naar decentrale selectie. Ook D66 heeft toen met de wet ingestemd en geen bezwaar gemaakt tegen decentrale selectie. De afgelopen twee jaar hebben we allerlei voorbereidingen getroffen. We hebben destijds bediscussieerd dat er veel nadelen zitten aan loting. Misschien wordt iemand met gemiddeld een 8 die verder niet geschikt is voor het vak van arts wel toegelaten, terwijl iemand met een 7,9 en een waanzinnige passie en motivatie niet wordt toegelaten. Bij loting is er ontzettend veel onzekerheid door naplaatsingen. Iemand moet echt lang wachten totdat hij aan de bak kan en weet of er nog ergens een plek over is. Er zitten heel veel nadelen aan het systeem van loting. We hebben besloten tot een overgang naar decentrale selectie. Vervolgens hebben we een heel intensief traject met het hoger onderwijsveld gehad. Er is nog een ministeriële regeling de Kamer gepasseerd. Op basis van onze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van wetgever merk ik op dat het niet zo kan zijn dat we twee jaar geleden besluiten om over te gaan van loting naar decentrale selectie, dat we iedereen eraan laten werken – voor instellingen is het veel werk om dit voor te bereiden – en dat we dan ongeveer een jaar voordat het nieuwe systeem definitief ingaat, zeggen dat we het toch maar niet doen. Dat neemt niet weg dat we natuurlijk wel goed moeten opletten hoe de decentrale selectie vorm krijgt. Ik wil kijken naar de signalen van de inspectie die ook de Kamerleden hebben gekregen, over de voordelen als we niet alleen cijfers maar ook andere overwegingen laten meewegen. Het zou vreselijk zijn als de bureautjes die helpen bij het schrijven van motivatiebrieven erbij floreren. Dat zij dat proberen is één. Dat wij moeten proberen om daar tegenkracht tegen te bieden is twee. Oprechte motivatie is buitengewoon relevant. Ik verzoek de instellingen om daar goed op door te vragen. De inspectie heeft recentelijk geconstateerd dat er lichte verschillen zijn in de verdeling van de instroom tussen verschillende groepen studenten bij opleidingen die een vorm van selectie toepassen. Die verschillen zijn klein, schrijft de inspectie, maar ze vragen wel om alertheid. Ik heb Kamer al eerder aangegeven dat hogescholen en universiteiten transparant moeten voorlichten, zodat aankomende studenten goed voorbereid zijn. Een en ander moeten we ook meenemen in de LoopbaanOriëntatie en -Begeleiding (LOB) in het voortgezet onderwijs en in het mbo. Praktische ondersteuning is van belang voor de voorbereiding. De aankomende student kan vaardigheden ontwikkelen die hij in de selectieprocedure kan toepassen. Alle dingen die ik eerder noemde voor de overgang van mbo naar hbo kunnen hierbij dus ook heel goed gebruikt worden. Het gaat om de vraag hoe men zich voorbereidt op een nieuwe studie.
Tot slot kom ik op de inhoud van de selectie zelf. Opleidingen die een vorm van decentrale selectie toepassen, moeten zich bij de inrichting van de selectieprocedure bewust zijn van de diverse groepen deelnemers en ervoor zorgen dat de selectieprocedure geen groepen benadeelt. Een balans tussen cognitieve en niet-cognitieve criteria is van groot belang, evenals het besef – ik zei het al aan het begin – dat de kansen voor groepen studenten met misschien wel oorspronkelijk dezelfde Cito-score niet gelijk zijn. Hiertegen kunnen we maatregelen nemen.

Tegen de heer Van Dijk zeg ik dat we zelfselectie moeten voorkomen. Een groep eerstegeneratiestudenten of mbo-4-studenten die een opleiding met selectie kiezen, moeten zich voldoende zeker voelen om deel te nemen aan de selectie. Hieraan hecht ik zeer en ik heb de vo-instellingen, mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten er al op aangesproken. Ik heb ook met Studiekeuze123 afgesproken dat men op de website ruimte biedt voor informatie over de inhoud en de moeilijkheidsgraad van de selectieprocedure.
De heer Mohandis maakt zich zorgen en trekt bij signalen onmiddellijk aan de bel Het thema van toegankelijkheid en doorstroom nemen we mee in de beleidsmonitor. Ook in het onderwijsverslag van de inspectie komt het naar voren. Naar aanleiding van de uitkomsten van het onderzoek, waaraan ook D66 refereerde, en het onderzoek van de inspectie bekijken we of er meer nodig is dan alles wat we al doen. We kunnen het probleem het beste vooraf tackelen, dus met name in de overgang en de voorbereiding daarop van studenten. Misschien heeft de ene student wat intensievere begeleiding en extra voorbereiding nodig. Daarnaast moeten instellingen zich bewust zijn van het feit dat zij een verantwoordelijkheid hebben om kansen te bieden aan alle groepen studenten. Zo nodig kan ik met de instellingen afspraken maken over de manier waarop zij de criteria bij decentrale selectie meewegen.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik dank de Minister voor haar antwoord en ook voor haar houding richting het hoger onderwijs om te voorkomen dat selectie wordt gebruikt op een manier waarvoor die niet bedoeld is en die ook strijdig zou zijn met de wijze waarop wij destijds de wet hebben aangenomen. De antwoorden op mijn Kamervragen kwamen op 28 oktober 2015. Daarin heeft de Minister aangegeven dat de Kamer wordt geïnformeerd in een brede monitor, gerelateerd aan de discussie over selectie bij masteropleidingen. Ik weet niet meer precies wat de Kamer nog wanneer in 2016 krijgt, zodat zij een bredere inkijk krijgt in de wijze waarop een en ander wordt toegepast en vervolgacties niet worden uitgesloten. Het is belangrijk dat de Kamer breed wordt meegenomen. De Minister heeft dit toegezegd in haar tweede antwoord, maar ik weet niet meer precies wanneer we wat krijgen.

Minister **Bussemaker**:
Ik kom zo op de masters. Dit blokje ging alleen over de bachelors. Hierover komt dus een onderzoek van de inspectie. Kunnen we zeggen wanneer het komt? In het najaar? Ik zal alle signalen die ik krijg zeer nauwgezet volgen. Ik heb er aandacht voor gevraagd bij de vo-instellingen, mbo-scholen, hogescholen en universiteiten. Het is echt een gezamenlijke verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat we de toegang open houden. Ik organiseer dit voorjaar een conferentie met de hogescholen en universiteiten over diversiteit. Het komt bij allerlei thema's steeds terug. Bij de conferentie zal vanuit het perspectief van diversiteit naar de toegankelijkheid worden gekeken. De inspectie zal het vanuit haar eigen verantwoordelijkheid, dus vanuit een ander perspectief, bekijken. De Kamer kan er echt van op aan dat ik het thema zeer nauwlettend volg en dat ik absoluut wil vermijden dat selectie tot verkeerde uitkomsten leidt. Tegelijkertijd weet ik – dat we weten we allemaal – dat loting ook tot heel verkeerde en zeer frustrerende ervaringen kan leiden.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Uiteraard hebben de studentenorganisaties destijds in 2014 gezegd dat het lotingssysteem niet ideaal is en dat een ander systeem, wellicht ook niet het meest ideale, misschien meer recht doet aan de kansen van studenten. Dat is echter een andere discussie. Deze hebben we ook al gevoerd met de heer Van Meenen. Voor mij is eind 2016, althans het

najaar, het moment om weer terug te komen op dit onderwerp. We moeten echter niet aan paniekvoetbal doen en bekijken hoe het nu gaat. Ik dank de Minister voor haar toezegging.

Minister **Bussemaker**:
Ik zal de heer Rog antwoord geven op zijn vraag over de pabo's en over de wijze waarop ik aankijk tegen het feit dat een scholier ongeacht zijn vo-profiel een deel van de noodzakelijke voorbereiding op het curriculum van de pabo mist. Bij drie van de vier havo-profielen kan een leerling met het kiezen van de juiste keuzevakken anticiperen op de toelatingseisen van de pabo. Er blijft één profiel over waarbij een student een extra keuzevak zou moeten doen en dat is het profiel Natuur & Techniek. Daarnaast blijft de mogelijkheid bestaan om door middel van toelatingstoetsen aan te tonen dat iemand voldoet aan de toelatingseisen. Het is van belang dat leerlingen hierover tijdig, correct en helder geïnformeerd worden. Dit is een aandachtspunt. Voor drie van de vier profielen geldt echter dat men met de juiste vakken zo kan instromen in de pabo.
Dan kom ik bij de selectie en de doorstroom in de masterfase en de doorstroommaster. In de Wet Kwaliteit in verscheidenheid hoger onderwijs hebben we besloten om met ingang van 2014–2015 de doorstroommasters af te schaffen. Het doel hiervan was om ervoor te zorgen dat de master als zelfstandige opleiding meer gezicht krijgt en dat er een gedifferentieerder masteraanbod ontstaat. Door de afschaffing van de doorstroommaster maakt een afgestudeerde bachelorstudent een bewustere studiekeuze, zodat er een betere match ontstaat tussen de student en de masteropleiding. Omgekeerd wilden we af van het stellen van extra eisen aan studenten van andere universiteiten, want een student kon alleen vanzelfsprekend doorstromen als hij of zij een master bij de eigen instelling deed. Men werd dus in een fuik geleid waarbij het vanzelfsprekend was om altijd dezelfde doorstroommaster te doen.
Ik begrijp dat studenten zich zorgen maken over de toegankelijkheid. Dit blijkt onder meer uit de brief van het ISO en de universitaire medezeggenschapsraden die bij het ISO zijn aangesloten. Ik begrijp de zorgen en neem deze serieus, maar ik plaats ze ook in perspectief. Ik zei net al dat voor invoering van de Wet Kwaliteit in verscheidenheid hoger onderwijs een masteropleiding eisen kon stellen aan studenten van andere universiteiten. Daarmee verkleinde ze de keuzemogelijkheden voor haar eigen studenten. Daarbij komt dat we een onderscheid moeten maken in het soort eisen dat nu gesteld wordt. Sommige opleidingen, bijvoorbeeld de Engelstalige masteropleidingen, stellen alleen eisen aan de Engelse taalvaardigheid. Dat lijkt mij eerlijk gezegd niet meer dan logisch. Dan zijn er opleidingen die kwalitatieve eisen stellen bij de onderzoeksmasters. Bij de onderzoeksmasters komen deze eisen veel vaker voor dan bij de reguliere masters. Van de ruim 800 masteropleidingen zijn er ruim 100 onderzoekmasters. Omdat onderzoeksmasters jaarlijks maar een instroom van tien tot vijftien studenten hebben, gaat het om een fractie van het totale aantal studenten. Net als bij de discussie die we eerder hadden over gerichte studiekeuzetoelating, zoals bij de hbo-kunstvakopleidingen, betreft het hierbij ook een specifieke groep opleidingen, veelal de researchmasters. Het is wel een probleem als alle instellingen kwalitatieve eisen stellen en dezelfde groep studenten eruit proberen te vissen, door bijvoorbeeld alleen nog studenten toe te laten die hun bachelor cum laude of met een bepaald ander cijfer hebben afgerond. Dat zou afbreuk doen aan de toegankelijkheid van de masterfase. Ik weet dat sommige masteropleidingen een gemiddeld eindcijfer van de bacheloropleiding eisen. Dat hoeft op zich niet verkeerd te zijn, als het maar niet overal gebeurt en er ook andere plekken zijn waar studenten terechtkunnen.
Van de universiteiten die reeds gebruikmaken van de mogelijkheid om kwalitatieve eisen te stellen of dit overwegen, ontvang ik signalen dat zij oog hebben voor de toegankelijkheid. Dat is het omgekeerde van wat ik

hier hoor. Sommige universiteiten, zoals de UvA, geven de garantie dat hun bachelorstudenten een passende masteropleiding kunnen volgen. Indien dit niet mogelijk is bij de UvA zelf, zijn er altijd nog opties bij de Vrije Universiteit, de Universiteit van Leiden of Universiteit Utrecht. Het is dus van cruciaal belang dat instellingen, in dit geval universiteiten, samenwerken en niet allemaal hetzelfde doen waardoor er groepen studenten ontstaan die nergens terechtkunnen. Als studenten zich nergens meer kunnen inschrijven of alleen heel ver weg, kan ik ingrijpen en universiteiten verplichten om een of meer masters aan te wijzen waarvoor de bedoelde afgestudeerde bachelorstudenten zich kunnen inschrijven. Ik heb daar op dit moment nog geen aanleiding toe. Ik heb ook nog geen klachten van studenten die zeggen dat zij geen masteropleiding kunnen volgen. Mochten die er wel zijn, dan moeten de betreffende studenten zich onmiddellijk melden bij de inspectie of de studentenbonden. Dan ga ik weer met de studentenbonden in gesprek. Nogmaals, het is wenselijk om te voorkomen dat studenten zich niet kunnen inschrijven.
Het feit dat universiteiten in toenemende mate gebruikmaken van de mogelijkheid om kwalitatieve eisen te stellen, vraagt om alertheid. Ik wil derhalve een beter beeld krijgen van wat universiteiten precies doen. De VSNU is op dit moment bezig met het opstellen van een overzicht. Daarnaast wil ik een beeld krijgen van de wijze waarop universiteiten gezamenlijk de borging van de toegankelijkheid van masteropleidingen vormgeven. Net als bij de bacheloropleidingen moeten instellingen het belang van de studenten en afgestudeerden zwaarder laten wegen dan hun eigen behoefte aan profilering of hun wens om een beperkte groep studenten aan te trekken.
De VSNU is bezig met het onderzoek waarnaar ik net al verwees. De inspectie is met een onderzoek bezig. Dit komt eind 2016. Beide onderzoeken worden gecombineerd met eventuele signalen die ik al dan niet van de inspectie of de studentenbonden ontvang. Het najaar is voor mij het moment om de balans op te maken en te bekijken of er meer nodig is. In de tussentijd moedig ik de universiteiten aan om vooral heel goede onderlinge afspraken te maken en niet alleen aan hun eigen verantwoordelijkheid te denken, maar ook aan hun gezamenlijke verantwoordelijkheid voor alle studenten.
De heer Duisenberg verwees naar het belang van open data. Dat ben ik geheel met hem eens. Ook hier geldt dat duidelijk moet zijn wat waar mogelijk is.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Ik constateer dat ik het oneens ben met het uitgangspunt van de Minister. De Minister zegt dat de doorstroommaster niet vanzelfsprekend op een bacheloropleiding moet volgen. Mijn uitgangspunt is dat iemand die een bachelordiploma heeft gehaald vanzelfsprekend moet kunnen doorgaan met een master, zeker op dezelfde opleiding. Hetzelfde verhaal geldt voor het mavo en de doorstroom naar het havo. Ook daar is een heel gekke drempel ingebouwd. Maar goed, ik stel vast dat de Minister en ik daarover van mening verschillen. De Minister zegt vervolgens dat de masteropleidingen extra eisen mogen stellen als er maar ergens in dit land een masteropleiding beschikbaar is. Hoe gaat de Minister om met mijn voorbeeld van de Universiteit Utrecht waar mensen niet de masteropleiding van hun voorkeur, internationale betrekkingen in historisch perspectief en conflictstudies, kunnen volgen? Hierover zijn maar liefst 21 klachten ingediend.

Minister **Bussemaker**:
Ik ga niet in op individuele opleidingen. Voor mij staat vast dat iemand die een bachelor heeft gedaan in datzelfde vakgebied ook een master moet kunnen doen. In die zin ben ik het met de heer Van Dijk eens. Indertijd

hebben we hierover bewust gedebatteerd. Er is toen een amendement ingediend dat niet is aangenomen. Vervolgens hebben we gezegd dat we het op deze manier gingen doen. Ik realiseer mij dat het tot een ongewenste situatie kan leiden als instellingen al te rigoureus aan de slag gaan met het stellen van voorwaarden aan masteropleidingen. In dat geval pakken we het probleem aan. We gaan niet terug naar de oude situatie die we met elkaar als onwenselijk hebben bestempeld. Ik ontvang graag de signalen die de heer Van Dijk heeft, zodat ik deze tezamen met alle andere signalen en de informatie van de VSNU en de inspectie kan betrekken bij mijn vervolgreactie later dit jaar.

De heer **Jasper van Dijk** (SP):
Dat laatste waardeer ik zeer. Ik wijs de Minister op het artikel in DUB van 21 oktober 2015, «Selectie voor de master: hoe streng zijn we in Utrecht?» Dit is een uitstekend artikel waarin voorbeelden worden gegeven. Het is terecht dat de Minister een en ander bekijkt. We moeten immers weten hoe het werkt. De Minister is zelf ook aan het onderzoeken. Als ik dan voorbeelden geef, lijkt me het heel terecht om deze te bekijken. Ik moet helaas naar een ander debat. Ik dank alle aanwezigen zeer en zie uit naar de uitleg over de voorbeelden.

De heer **Van Meenen** (D66):
Volgens mij leeft de Minister op dit punt een beetje in een droomwereld, waarin universiteiten met elkaar de verantwoordelijkheid nemen om het gezamenlijke belang en het belang van de student voor te laten gaan op het eigenbelang. De selectie in de masters slaat als een wilde veenbrand om zich heen. Universiteiten en hogescholen werken op dit punt helemaal niet samen, maar beloeren elkaar. Zij willen geen van alle de opleiding zijn waar men de master kan doen. Dat is namelijk de voorwaarde die de Minister eraan stelt. Ik ben blij dat de Minister meer oog hiervoor heeft en het wil bekijken. Het is echter buitengewoon zorgelijk dat de VSNU de eerste partij is waaraan gevraagd wordt het eens goed te bekijken. Daarmee vragen we eigenlijk aan de kalkoen wat we met kerstmis gaan eten. Is het een idee om een onafhankelijke monitor op dit punt in te stellen om ervoor te zorgen dat we er heel scherp op worden? Datzelfde geldt voor de ongewenste effecten van de decentrale selectie die mij gebracht hebben tot de gewenste overstap naar loting. Overigens is loting ook een heel slecht systeem, maar het is in ieder geval transparant en zonder aanziens des persoons. Laten we op beide punten heel snel bekijken wat er allemaal om ons heen gebeurt en daarop een onafhankelijke monitor uitvoeren. De Minister heeft in beide gevallen maatregelen aangekondigd. Welke maatregelen heeft zij in gedachten als de werkelijkheid ook tot haar is doorgedrongen?

Minister **Bussemaker**:
Ik heb net aangegeven dat de VSNU bezig is met het opstellen van een overzicht. Om precies te weten welke universiteiten voor welke opleidingen welke eisen stellen, heb ik de VSNU nodig. Zij gaat over de data die de universiteiten hebben. Er zitten grote verschillen tussen de typen opleidingen die kwalitatieve eisen stellen. Ik heb er net voorbeelden van gegeven. Voor mij zit er een groot verschil tussen de eis dat men de Engelse taal moet beheersen voor een master Engelse literatuur en de eis dat men minimaal een 8 moet hebben gehaald voor alle vakken in de bachelor, zeker als alle universiteiten dit eisen. Daar zit het verschil. Dat overzicht moet ik van de VSNU hebben.
Ik heb de inspectie gevraagd om te bekijken hoe het zit met het meerjarig onderzoek. Dat is eigenlijk de monitor. In december 2015 heeft de inspectie het eerste onderzoek opgeleverd. Daarin is zij ingegaan op de numerus fixus en het bindend studieadvies. Dat onderzoek krijgt nu een vervolg. In de volgende rapportage geeft de inspectie een update van de

kwantitatieve gegevens en zoomt zij in op de invulling van de decentrale selectieprocedure op instellingsniveau en op de toegankelijkheid en selectie van de master. De rapportages worden eind dit jaar afgerond en de inspectie zal mij in de tussentijd informeren over haar voorlopige bevindingen en signalen. Als de tussentijdse bevindingen, gecombineerd met de gegevens van de VSNU, ertoe leiden dat ik denk dat het probleem van de VSNU veel groter is dan de signalen die ik tot nu toe heb, grijp ik in. Ik vraag de heer Van Meenen om daar echt even op te wachten. Ook hiervoor geldt dat we twee jaar geleden de Wet kwaliteit in verscheidenheid hoger onderwijs hebben aangenomen, met steun van D66. Er was een amendement op dit punt dat niet door D66 is gesteund. Ik wil ook leren. Als het nu niet goed gaat, wil ik ervan leren. Ik ben bereid om in te grijpen. Dat is het antwoord op de vraag van de heer Van Meenen. Wat kan ik doen? Ik kan instellingen verplichten om bepaalde masters aan te bieden, maar dan moet ik wel de gegevens hebben. Want nogmaals, elke student die een bachelor heeft afgerond en een master wil volgen, moet dus ook een master kunnen volgen.

De heer **Van Meenen** (D66):
Het argument dat D66 en andere partijen de decentrale selectie gesteund hebben, mag nooit een argument zijn om de ogen te sluiten voor wat er werkelijk gebeurt. Dat argument wordt echter wel gebruikt. Het is geen argument om te zeggen: u hebt het gesteund, dus nu moet u maar eventjes uw mond houden en rustig afwachten. Dat doe ik niet. Bij alle wetten die mijn fractie steunt, kijkt zij ook naar de werkelijkheid die ontstaat. Hiervan kan ik tal van voorbeelden geven, zoals de persoonsgebonden budgetten en noem het allemaal maar op ....

Minister **Bussemaker**:
Het gebeurt mij niet zo vaak, maar ik spreek de heer Van Meenen nu echt tegen. Hij citeert mij verkeerd.

De **voorzitter**:
Ik onderbreek de heer Van Meenen. Als hij even naar de Minister wil luisteren, dan ronden we af.

De heer **Van Meenen** (D66):
Nee, ik wil nu graag dat de Minister even naar mij luistert. Ik zit gewoon middenin een verhaal. Dat de Minister mij onderbreekt, is toch raar?

De **voorzitter**:
De Minister geeft alleen maar aan dat u haar verkeerd citeert, zodat het gesprek beter kan worden vervolgd.

De heer **Van Meenen** (D66):
Toen de Minister mij verkeerd citeerde als iemand die een enorme fan van loting zou zijn, kreeg ik van u ook niet de gelegenheid om daarover iets te zeggen. Maar goed, ik luister even naar de Minister.

Minister **Bussemaker**:
Het was alleen bedoeld om het goede gesprek met elkaar te krijgen, anders constateren we een verschil van mening dat er niet is. We moeten niet blind zijn voor ongewenste effecten; die wil ik dus ook weten. Als ze er zijn, zal ik niet aarzelen om in te grijpen. We hebben echter wel – ik zeg het nogmaals en dat gold ook voor de discussie die we eerder hadden – een gezamenlijke verantwoordelijkheid richting instellingen en studenten om niet wispelturig te zijn in de hoofdlijn van ons beleid. Als er ongewenste effecten zijn, moeten we deze in gezamenlijkheid bespreken. Dat wilde ik zeggen en daar sta ik dus zeer voor open.

De heer **Van Meenen** (D66):
Natuurlijk ben ik het met de Minister eens dat wispelturigheid in het beleid niet verstandig is. Als we echter kijken naar de werkelijkheid van vandaag de dag – laten we het beperken tot de masteropleidingen – zien we dat de selectie als een veenbrand om zich heen slaat. Op allerlei plekken en bij allerlei opleidingen bekijkt men argwanend wat er in de omgeving gebeurt in de trant van: wij zullen toch niet de laatste zijn die eisen stelt aan de master? Studenten en docenten in de medezeggenschap worden hiermee onder druk gezet om akkoord te gaan met de invoering van een selectie bij masters. Je wilt uiteindelijk de maximale waarde van je diploma. Stel je eens voor dat jij op die laatste masteropleiding zit waarvoor iedereen zich nog vrij kan aanmelden. Dat is de werkelijkheid van vandaag en dan heb ik er grote problemen mee dat we nog een paar jaren langer naar de effecten moeten kijken. De veenbrand is op dit moment aan de gang. De Minister moet dus nu ingrijpen en niet wachten totdat de inspectie het ook allemaal geconstateerd heeft. Het is gewoon zo. Dat is de werkelijkheid in de besluitvorming van de universiteiten. De D66-fractie heeft de decentrale selectie in eerste instantie gesteund, omdat vertrouwen, ook in instellingen, haar uitgangspunt is, evenals veel ruimte voor eigen beleid. Er moet dan wel goed mee worden omgegaan en dat gebeurt op dit moment niet.

Minister **Bussemaker**:
De inspectie is bezig met het onderzoek. De resultaten hiervan komen eind van dit jaar, maar de inspectie houdt mij tussentijds op de hoogte. Ik wil weten wat er gebeurt, want we moeten ongewenste effecten niet laten passeren. Naar verwachting ontvang ik de tussentijdse rapportage van de inspectie in de zomer. Ik ga ervan uit dat ook de VSNU dan klaar is met haar overzicht. Als dat inderdaad het geval is, kan ik de Kamer na het zomerreces een brief toezeggen met de eerste gegevens. Dan zal blijken of een en ander inderdaad vraagt om direct ingrijpen of dat het meevalt, dat het verantwoord is of dat we begrijpen waarom het gebeurt en we het definitieve rapport van de inspectie kunnen afwachten.

De **voorzitter**:
Ik dank de Minister. We hebben bijna geen tijd meer, maar er is behoefte aan een korte tweede termijn.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Ik heb een klein punt van orde. Ik heb al veel vragen gesteld gedurende de beantwoording van de Minister. Ik kan mij voorstellen dat de collega's misschien geen VAO willen, maar we zouden het ook kunnen zien als een soort vervolg. Gelet op de tijd is het misschien een suggestie dat we in een VAO gewoon verdergaan met de punten die we nog willen inbrengen. Dat is echter aan de collega's.

De **voorzitter**:
We hebben nog ongeveer zes tot zeven minuten. Ik stel voor dat alle woordvoerders in één minuut nog even zeggen wat zij ervan vinden en dat we dan afsluiten.

De heer **Duisenberg** (VVD):
Voorzitter. Ik dank de Minister voor haar toezegging voor het onderzoek naar de studiekeuze-informatie. We hebben goed van mening gewisseld en zijn tot een conclusie gekomen. Ik verzoek de Minister om bij de studiekeuzecheck het arbeidsmarktperspectief mee te nemen in het onderzoek waarover zij sprak. Er schijnt nog een onderzoek naar de studiekeuzecheck plaats te vinden. Misschien kan het arbeidsperspectief daarin meegenomen worden.

Tot slot kom ik op mijn pleidooi voor de periodieke toets. De Minister kondigt een brief aan over de verkenning naar macrodoelmatigheid. Ik kijk uit naar deze brief, maar het antwoord van de Minister is nogal vaag en wollig. De Minister benadrukt de warme samenwerking, het eigenaarschap en dat soort zaken. 50% van de studenten vindt echter dat er geen goede aansluiting is. De heer Van Meenen zei in een ander debatje ook al dat universiteiten helemaal niet samenwerken maar elkaar beloeren. Ik citeer hem correct. Ik heb er niet zoveel vertrouwen in; ik zal dus proberen de Minister in een VAO wat randvoorwaarden mee te geven voor de verkenning. Ik hoop dat mijn collega's zich achter de randvoorwaarden kunnen scharen die ik de komende dagen bij elkaar ga krijgen.

De heer **Van Meenen** (D66):
Voorzitter. De Minister spreekt warme woorden over toegankelijkheid, ook voor bepaalde benoemde groepen die ik hier niet allemaal weer zal opnoemen. In werkelijkheid slaat de selectie steeds wilder om zich heen en is deze lang niet altijd goed gemotiveerd en goed gericht. De Minister zegt bijvoorbeeld dat het van belang is om de motivatie heel goed vast te stellen als criterium bij decentrale selectie. Er is geen enkel onderzoek dat aantoont dat we de motivatie van iemand van 18 jaar voor een studie kunnen vaststellen. Men kan op allerlei manieren heel gemotiveerd overkomen, maar de ware motivatie blijkt pas als men eenmaal met de studie begonnen is. We hebben niet voor niets een bindend studieadvies in het eerste jaar. Mijn stelling zou zijn: geef mensen veel meer dan nu een kans om hun motivatie daadwerkelijk in de studie zelf te laten zien en houd hen niet al bij de voordeur tegen.
Over de samenwerking tussen instellingen heb ik net al iets gezegd. Dat geldt zowel voor deze selectie als voor de selectie voor de masters. Daar heb ik geen enkel vertrouwen in. Ik zie precies het tegenovergestelde gebeuren en het is heel jammer dat we pas in de zomer een rapportage krijgen, op het moment dat de volgende selectie alweer heeft plaatsgevonden. Dan is alweer een aantal mensen wanhopig op zoek geweest naar een aansluitende master.
Tot slot kom ik op de loting. Hiervoor heb ik gepleit, omdat ik af wil van de risico's die kleven aan het intransparante en bevooroordeelde van de decentrale selectie. Het is niet dat ik loting een heel goed systeem vind. Ik heb letterlijk gezegd dat het het slechtste systeem is op alle andere na. We kunnen echter zeggen van loting wat we willen, maar die kent geen aanziens des persoons en is volstrekt transparant. Zolang we er niet zeker van kunnen zijn dat decentrale selectie deze aspecten ook in zich heeft, is deze buitengewoon risicovol en begrijp ik echt niet dat de PvdA erin meegaat, gelet op de verheffing van de eerder door mij genoemde groepen.

De heer **Rog** (CDA):
Voorzitter. Ik zou willen dat D66 net zo zou draaien op het vlak van het leenstelsel, waardoor 8.400 jongeren niet zijn gaan studeren, als zij doet op het terrein van selectie. Ik dank de Minister niet voor het leenstelsel maar wel voor haar overige antwoorden en voor haar evenwichtige en genuanceerde bijdrage. Ik zie zeer uit naar de brieven die naar de Kamer komen, ook die over de uitwerking van mijn motie inzake evaluatie en matching, waarbij de Minister ook de ISO-monitor betrekt. Het is goed dat de Minister terugkomt op de numerus fixus, omdat we daar inderdaad goed naar moeten kijken, ook bij de massastudies, om te voorkomen dat studenten opgeleid worden tot werkeloosheid. Mogelijk kom ik nog terug op de basispsychologen in het VAO dat door de heer Duisenberg is aangevraagd.
Een ander punt is de pabo. De Minister geeft aan dat de profielen prima voldoen, maar ik constateer dat er bij het profiel natuur en techniek altijd biologie, aardrijkskunde of geschiedenis ontbreekt. Bij het profiel natuur

en gezondheid ontbreekt altijd aardrijkskunde of geschiedenis, bij het profiel economie en maatschappij ontbreekt altijd aardrijkskunde of biologie en bij het profiel cultuur en maatschappij ontbreekt altijd aardrijkskunde, wiskunde of biologie. Er ontbreekt altijd ten minste één vak en mogelijk meerdere vakken. Hiermee zit ik in mijn maag. Ik kan mij voorstellen dat de Minister mij in tweede termijn niet gerust kan stellen op dit punt, zodat ik mogelijk op dit punt terugkom in het VAO.

De heer **Mohandis** (PvdA):
Voorzitter. Ik sluit me aan bij de dankwoorden voor de toezegging. Dat bespaart een motie voor het VAO over het onderzoek. Ik heb gehoord wat de Minister heeft gezegd over de stages. Ik zal me erop beraden en erop kauwen en ik kom erop terug in het VAO. Ik zal overigens geen opmerkingen meer maken over D66 en het draaien op zaken waarbij geen van ons allen, ook de heer Van Meenen niet, voor het amendement heeft gestemd om datgene te voorkomen waarvan hij nu af wil. Laten we afwachten wat uit de monitor komt over de vraag welke aanvullende maatregelen nodig zijn om te voorkomen dat misbruik wordt gemaakt van datgene wat we hebben afgesproken. Dat houd ik strak in de gaten. Men kent mij. Mijn grondhouding in het gehele onderwijs is dat elk talent dat kan studeren, ook gaat studeren. We moeten dat altijd blijven borgen en daarvoor blijven waken. Ik ben benieuwd of de heer Van Meenen eenzelfde motie indient als eind vorig jaar, want die heeft het toen gewoon niet gehaald.
Ik dank de Minister. We krijgen een VAO, dus we sluiten nog niet helemaal af.

Minister **Bussemaker**:
Voorzitter. Ik reageer alleen op de echte vragen die in tweede termijn zijn gesteld.
De heer Duisenberg vroeg of ik de arbeidsmarkt wil meenemen in de studiekeuzecheck. Die loopt mee in de uitvoering van de motie-Rog, dus niet in het andere onderzoek. Laat daarover geen misverstand ontstaan.
Als de heer Van Meenen reeds vele signalen heeft van studenten die radeloos op zoek zijn naar een master, helpt het echt als wij die signalen doorgespeeld krijgen. Ik zei dat net ook tegen de heer Van Dijk. Wij zijn dan niet langer alleen afhankelijk van de studentenbonden en de inspectie. Ik wil de signalen graag horen. Dan kan ik ook bekijken welke signalen terecht en welke onterecht zijn, waar studenten terechtkunnen en hoe nijpend het probleem is.
De heer Rog sprak over de pabo's. Ik zei dat toelating op basis van drie profielen mogelijk is, maar dan moet men wel de juiste vakken erbij kiezen die iemand goed voorbereiden op de pabo. Alleen met het profiel natuur en techniek is toelating niet mogelijk. Ik begrijp het probleem van de heer Rog. Als een scholier een profiel kiest, moet deze eigenlijk al weten dat hij naar de pabo gaat en dat maakt de keuze wel lastiger. Ik heb hier nu niet direct het antwoord op, maar het is goed om daar verder met elkaar over te blijven nadenken.

De **voorzitter**:
We zijn aan het einde gekomen van de tweede termijn. Gezien de tijd en het feit dat de Minister verder moet, worden de toezeggingen op schrift naar de Kamer gezonden. Er is een VAO aangevraagd met als eerste spreker de heer Duisenberg. Ik dank de Minister, haar ambtenaren, de mensen op de publieke tribune en de Kamerleden voor hun aanwezigheid en sluit de vergadering.

Sluiting 13.37 uur.